

Les muralles de Barcino

Ferran Puig
Isabel Rodà

**Les muralles de Barcino.
Noves aportacions al coneixement de l'evolució
dels seus sistemes de fortificació**

Ferran Puig
Isabel Rodà

Nota de l'editor

Del 26 al 29 de novembre de l'any 2005 es va dur a terme a Lugo el congrés internacional *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma*, en el marc commemoratiu del cinquè aniversari de la declaració de la Muralla de Lugo com a Patrimoni de la Humanitat. La trobada va reunir historiadors, arqueòlegs i d'altres especialistes de tot Europa per debatre sobre el món romà i els seus sistemes de fortificació urbana. Hom va recollir els estudis, treballs de recerca i de síntesi més rellevants al voltant de les característiques i l'evolució d'aquest tipus d'edificació en l'Imperi romà, tot tenint com a finalitat principal oferir-ne un estat de la qüestió.

En aquella reunió fou presentada la ponència *Las murallas de Barcino. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación* en què es resumia l'estat de coneixement sobre aquest monument urbà de Barcelona. El text es va recollir en les actes publicades l'any 2007 per la Diputación Provincial de Lugo. L'excel·lent volum, editat pels doctors Antonio Rodríguez Colmenero i Isabel Rodà de Llanza, s'ha convertit en un referent per als estudiosos del tema i de l'arqueologia de les ciutats romanes, en general.

Tenint present la complexitat, importància i significació de les muralles barcelonines i les dificultats que pot tenir el públic general per accedir al volum esmentat, des del Museu d'Història de Barcelona s'ha gegut adient reeditar aquella ponència.

Aquesta publicació recull el text aparegut en les esmentades actes, amb la correcció d'alguna errada detectada. Voldríem remarcar que les referències bibliogràfiques que en el seu moment es trobaven en premsa o eren inèdites, actualment ja són una realitat editorial.ⁱ

En general, podem considerar que les descripcions i conclusions a què s'arriba en el text continuen essent plenament vigents, encara que s'hagi avançat en aspectes puntuals de la recerca o el coneixement material i estratigràfic de la ciutat romana o d'alguna altra part del monument no estudiada en el moment de la primera publicació.

ⁱ Aquest és el cas, per exemple, de l'article esmentat a la nota 35, publicat l'any 2006 o la intervenció citada en la nota 44, mostrada a la revista *QUARHIS (Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona)*, 4, 2008, p. 90-105. Pel que fa als temes de datació esmenats a la nota 106, vegeu la nota publicada a *QUARHIS (Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona)*, 3, 2007, p. 221-222.

Títol original: *Las murallas de Barcino. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación.*

Aquest text fou publicat per primera vegada en el volum *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma*, Lugo, Diputación Provincial de Lugo, 2007.

Traducció: Mercè Bolló

Correcció: Vinyet Gisbert - Ideographia

Disseny gràfic i maquetació: esther maré disseny gràfic

Impressió: Gráficas Celler, S.A.

© de l'edició: Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

© del text, els seus autors

© de les imatges, els seus autors

ISSN sol·licitat

Dipòsit legal: 29.961-2010

Queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor, en els termes marcats per la llei.

www.museuhistoria.bcn.cat

Sumari

Les muralles de Barcino	7
1. Síntesi historiogràfica de les investigacions	8
2. El perímetre de la ciutat romana	24
3. El sistema de fortificació altimperial	28
4. El <i>suburbium</i>	49
5. El sistema de fortificació de l'antiguitat tardana	52
6. Hipòtesi sobre la cronologia	76
Bibliografia	81

La colònia romana de Barcino va tenir dos recintes fortificats. El primer, de l'època augustal fundacional (al qual fa referència la inscripció del duumvir quinquennal, Gai Celi),¹ cal ubicar-lo dins del programa de remodelació del terç nord peninsular, un cop acabada la segona fase de les guerres càntabres l'any 19 aC. Fruit d'aquest programa foren la fundació de la colònia de Caesar Augusta (Saragossa), el nou traçat costaner de la *via augusta* i la construcció del pont del Diable (Martorell-Castellbisbal), amb la intervenció de les legions IV Macedònica, VI Victòria o X Gèmina.² Podem suposar que van ser també els membres d'aquestes unitats militars els encarregats del traçat i la construcció de la Barcino augustal. La tipologia de la muralla originària respon als models defensius característics de l'arquitectura militar, per bé que va tenir un valor més simbòlic en el context urbà que de fortificació pròpiament dita.

A aquella muralla inicial s'hi va adossar, en època baiximperial, una altra de molt més potent, amb un total de 76 torres,³ que no va modificar ni el traçat ni l'àrea urbana primigènica, tret de la zona de l'anomenat *castellum* marítim.

¹ IRC, IV, 57.

² IRC, I, 1 i IRC, V, p. 15-16; GURT, J. M.; RODÀ, I., 2005, p. 147-165.

³ El nombre de torres que devia tenir la muralla varia segons els autors, com s'observa en les diferents plantes publicades al llarg de la historiografia. A les primeres representacions topogràfiques del segle XIX, per exemple, les torres eren 73. En la fase d'investigació de la muralla que el Museu d'Història de la Ciutat va dur a terme fins a la dècada de 1970, es creia que n'eren 78, i a partir d'aquest número es van anomenar. Així, en una bona part de la bibliografia, la torre situada al palau episcopal, a la porta de la plaça Nova, es coneix com a torre 78. En realitat, com reflecteixen les planimetries que trobem a la bibliografia a partir de la darrera dècada del segle XX, sembla que és la torre 76.

1. Síntesi historiogràfica de les investigacions

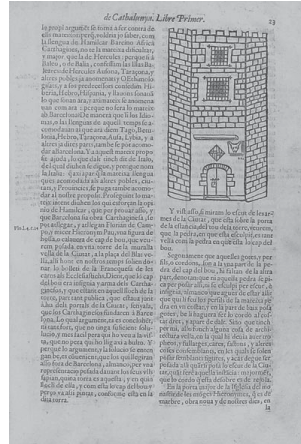

Fig. 1
Detall del foli 23 de l'obra de J. Pujades (1609), on es representa esquemàticament una de les torres de la porta NE de la muralla romana, amb totes les seves reparacions.

La historiografia més antiga ignora del tot l'existència de la muralla fundacional. Pel que fa a la baiximperial, malgrat que es va fossilitzar al nucli de la Barcelona medieval, va ser pràcticament desconeguda fins a mitjan segle XIX, ja que va quedar amagada pels edificis que se li van anar adossant.

Amb tot, entre el segle XVI i el XIX es va recuperar la noció de la seva existència, envoltada, això sí, de tradicions més o menys fantàstiques que van donar lloc a pintoresques interpretacions *sui generis*, inspirades en bona mesura en l'origen púnic de Barcino i en la llegenda d'Hèrcules.

Dins d'aquest context, val la pena destacar la *Coronica Universal del Principat de Catalunya* de J. Pujades, que, fruit del seu temps, optà també al començament del segle XVII per sumar-se a aquestes línies interpretatives. Ens va deixar, però, en la primera edició de l'obra, un dibuix molt valuós (fig. 1) que ens permet conèixer l'aspecte d'una de les torres que flanquejaven la porta NE, situada a la Baixada de la Llibreteria (antic carrer de la Presó). Era una torre

poligonal⁴ amb el relleu d'un bucrani encastat al front, sens dubte pertanyent al fris dòric d'un monument funerari que, com tants altres elements de les necròpolis, s'utilitzà en l'obra de la muralla tardana.

En les diverses actuacions urbanístiques que es van anar duent a terme en diferents zones, com ara a la plaça situada davant de la catedral, van aparèixer elements decorats fruit de les destruccions de la muralla. Entre les troballes hi ha abundants inscripcions romanes que, seguint J. Pujades, van ser recollides al començament del segle XVIII als *Anales de Cataluña* de N. Feliu de la Peña i recopilades el 1762 en la *Sylloge Inscriptionum Romanarum* per J. Finestres, com també pel pare Villanueva,⁵ amb la qual cosa es van anar establint les bases per definir progressivament la cronologia romana del recinte.

Pel que fa a la reproducció gràfica, i després de les primeres representacions del recinte emmurallat,⁶ destaquem el plànol de l'any 1751 de J. Zermeño (fig. 2).⁷ No es va donar cap pas de gegant durant les primeres dècades del

⁴ Segons GRANADOS, J. O., 1984, p. 288-289, aquesta porta estava flanquejada per torres quadrades, mentre que la representació de Pujades correspondria a una refacció medieval, de la qual no s'especifiquen ni el moment històric ni els hipotètics motius de la seva execució.

⁵ BALIL, A., 1961, p. 20-21, nota 3. Vegeu una síntesi historiogràfica dels estudis sobre les inscripcions barcelonines, iniciats per J. Pau i P. M. Carbonell a finals del segle XV, a *IRC*, IV, p. 15-18.

⁶ És interessant observar que, a partir del segle XVII, diversos autors representen en les seves planimetries generals de la ciutat el traçat de la muralla romana; vegeu GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S., *Atlas...*, 1982, c. 1700: núm. 31, p. 92-93; 1740: núm. 73, p. 202-203; 1740-1760: núm. 74, p. 204-205; 1765-1775: núm. 82, p. 230-231.

⁷ ZERMEÑO J., *Proyecto general para fortificar Barcelona, Ciudadela, Monjuy y mejorar el puerto*, conservat a l'Institut Municipal d'Història. Vegeu GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S., *Atlas...*, núm. 77, p. 220-221. Un altre autor que representa la ciutat romana en una planimetria més general és PONZ, A., 1788, p. 12-13.

segle XIX; podem citar el gravat de la porta NO, situada a la plaça Nova, fet per A. de Laborde (fig. 3), que en diu que no té res destacable.⁸

Es pot establir que la data clau per a l'inici del descobriment erudit de la muralla és el 1834, quan la Junta de Comerç va encarregar a A. Cellés i Azcona,⁹ professor d'arquitectura de l'escola de la Llotja, un estudi detallat. A causa de la pèrdua de la memòria escrita, ara només en coneixem la part gràfica, executada el 1836 per l'arquitecte J. Oriol i Bernadet, el mestre d'obres J. Mestres i Gramatges i el seu fill, el llavors estudiant d'arquitectura i deixeble de Cellés, J. O. Mestres.¹⁰ Fruit d'aquests treballs fou el plànol general de la muralla, amb plantes i alçats de torres i llenços de diversos sectors (fig. 4 A).¹¹

A partir d'aquest moment es van anar multiplicant dibuixos i gravats més o menys precisos, però que aporten a vegades dades d'interès. De tota manera, l'autor que va donar peu al descobriment de la muralla fou A. A. Pi i Arimon (fig. 4 B), que, a partir dels plànols que acabem d'esmentar, va publicar-ne un de propi dins de la seva obra *Barcelona antiga y moderna*,¹² aprofitant el descobriment de materials romans procedents de les successives intervencions.

⁸ LABORDE A. DE, 1974 (1803), p. 41-42, lám. IX.

⁹ Autor també d'un primer estudi sobre el temple romà del carrer del Paradís. Vegeu BASSEGODA, J., 1974.

¹⁰ TATJER, M., 2005.

¹¹ BALIL A., 1961, p. 21-24, tot i que les fig. 6, 8, 10 i 11, de J. Puig i Cadafalch (vegeu la nota 17), són de Cellés, segons aquest autor, i no dels Mestres.

¹² PI I ARIMON, A. A., 1854, p. 320.

Fig. 2

Fragment del plànol de J. Zermeño (1751)
amb el dibuix del traçat de la muralla romana.

Fig. 3

Gravat d'A. de Laborde (1803) que
representa la porta NO de la muralla.

Malgrat tot, hi va haver una dura polèmica respecte a l'atribució cronològica de la muralla; va desencadenar una especial controvèrsia la hipòtesi de B. Hernández Sanahuja, que afirmava que s'havia construït ja en època medieval.¹³

En aquells anys, J. Puiggarí va poder publicar un cèlebre gravat que mostrava el moment de la destrucció d'una torre de la porta del carrer del Regomir, que documenta el descobriment d'una façana porticada, a la qual farem referència més endavant¹⁴ (fig. 5) i que ha estat considerada fins ara com la Porta Gèmina de la muralla augustal. Pocs anys després va tenir lloc una intervenció urbanística clau: la demolició del Convent de l'Ensenyança, situat al sector dels carrers d'Avinyó i Ferran. El 1876, aquesta demolició va permetre la recuperació d'una bona quantitat de material, sobretot epigràfic, corresponent als monuments funeraris romans que havien estat desmantellats per a la construcció de la muralla.

Així mateix, l'insigne erudit F. Fita va anar recollint durant mig segle les inscripcions rescatades de les muralles, per la qual cosa es convertí en un dels principals informadors d'E. Hübner per a la redacció de les fitxes del volum II del *CIL*. Tanmateix, pel que fa a les seves conclusions sobre la cronologia de les muralles, comprovem que van ser molt oscil·lants.¹⁵

¹³ HERNÁNDEZ SANAHUJA, B., 1864. Els diaris de l'època es van fer ressò de les controvèrsies; vegeu *Diari de Barcelona*, abril-maig de 1876. BALIL, A., 1961, p. 27; GRANADOS, J. O., 1993, p. 26.

¹⁴ PUIGGARÍ, J., 1862, p. 373 i seg.; BALIL, A., 1961, p. 86, fig. 60.

¹⁵ BALIL, A., 1961, p. 27, nota 11; *IRC*, IV, p. 18 i 384-385. Amb relació a F. Fita, vegeu ABASCAL, J. M., 1999, p. 169-171, sobre Barcelona, i 2004, p. 299-305.

Amb F. Fita entrem ja al segle xx. Tres altres autors de fama desigual es concentren en els primers anys. El primer fou J. Torres Oriol, benemèrit compilador de diversos elements de la muralla.¹⁶ La gran dimensió de J. Puig i Cadafalch també va arribar a la muralla romana; va oferir un estat del seu coneixement a principis de segle, va recollir la planta realitzada més de mig segle abans per A. A. Pi i Arimon i va incloure els dibuixos d'A. Cellés, dipositats a l'Arxiu de la Junta de Comerç.¹⁷

Finalment, l'obra enciclopèdica i erudita de F. Carreras Candi, publicada el 1916, tot i que a l'edició no hi consta la data, és un filó encara avui per obtenir informació sobre molts aspectes.¹⁸

Durant els dos primers decennis del segle xx també es dugueren a terme grans intervencions urbanes que van afectar notablement la muralla romana. D'aquesta manera, l'obertura de la Via Laietana (fig. 6) va suposar la desaparició de les construccions adossades a la muralla a la zona de la plaça de Ramon Berenguer el Gran (fig. 7 A i B) i del carrer del Sotstinent Navarro. Es van iniciar obres de neteja, consolidació i posada en valor que van marcar la pauta de les actuacions posteriors, un cop acabada la guerra civil. No en va intervingueren en els treballs d'aquells anys figures tan destacades com J. Puig i Cadafalch i Ll. Domènech i Montaner.

Arran de l'Exposició Internacional del 1929, justament el fill de Domènech i Montaner, P. Domènech i Roura, va realitzar una planta molt completa

¹⁶ TORRES ORIOL, J., s/d.

¹⁷ PUIG I CADAVALCH, J., 1909, p. 150-154; 1934, p. 79.

¹⁸ CARRERAS CANDI, F., s/d, p. 107-117.

Fig. 6

Vista aèria del sector de la catedral durant el procés d'obertura de la Via Laietana i de recuperació del recinte defensiu (1928).
(Foto: AHCB)

A

B

Fig. 7

Recuperació de la muralla al sector de la plaça de Ramon Berenguer el Gran, amb la capella reial de Santa Àgata, (A) abans (1917) i (B) després (1941) de les obres. (Fotos: MUHBA)

assenyalant-hi les troballes romanes fins al moment, segons les indicacions d'A. Duran i Sanpere. S'hi precisen (fig. 8 A) el perímetre vuitavat, més regular, de la muralla tardoromana i les seves torres corresponents, una ruptura respecte a la sèrie de plànols anteriors derivats de la planta de Cellés.¹⁹

El 1931, fa més de 75 anys, la muralla romana de Barcino va ser per primer cop objecte de l'atenció d'un estudiós anglès, I. A. Richmond. Coneixedor en persona del monument i de les noves aportacions que hem esmentat en el paràgraf anterior, va dibuixar una nova planta de la muralla (fig. 8 B) i va establir comparacions amb els murs aurelians de Roma. Va ser un article breu, però va assolir una àmplia difusió en els ambients internacionals pel fet d'aparèixer en una de les més prestigioses revistes especialitzades.²⁰

Foren, a més a més, els anys en què A. Duran i Sanpere, com a director de l'Institut Municipal d'Història de la Ciutat, inicià la seva intensa i enorme tasca arqueològica a Barcelona i realitzà un plànol del recinte emmurallat que s'inclogué a la segona edició del primer volum de l'obra de J. Puig i Cadafalch.²¹

La recerca arqueològica va quedar interrompuda per la guerra civil i les seves conseqüències, i fins al 1943 no es va poder reprendre el fil de la història romana de Barcelona. Dos fets de gran importància van ocórrer aquell any:

¹⁹ GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S., *Atlas...*, núm. 300, p. 734-735. Una altra fotografia d'un plànol derivat d'aquest i datat també l'any 1929 es conserva al Centre de Documentació del Museu d'Història de Barcelona.

²⁰ RICHMOND, I. A., 1931, p. 86-100.

²¹ PUIG I CADAVALCH, J., 1909, p. 61. També reproduït a ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J. DE C.; COLOMINAS, J., 1945, lám. iii.

Fig. 8

(A) Planta de la muralla realitzada per P. Domènech i Roura per a l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929. Va servir de base per a la que publicà I. A. Richmond l'any 1931 (B).

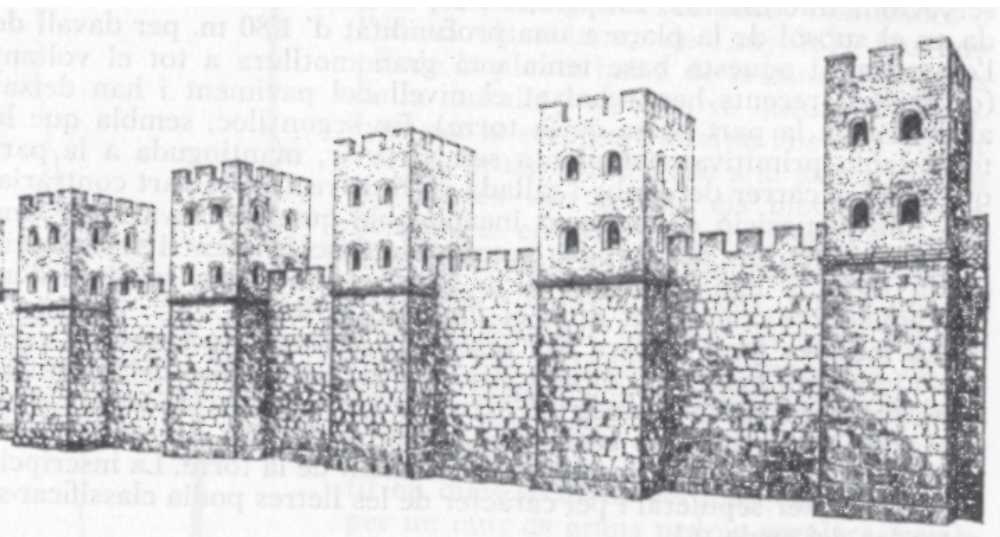

Fig. 9

Restitució teòrica de la muralla al sector de la plaça de Ramon Berenguer el Gran. Dibuix de M. Ribas publicat per A. Duran i Sanpere l'any 1943.

Fig. 10

Alliberament de la muralla i restauració de les torres de la casa de l'Ardiaca, al sector de l'avinguda de la Catedral, 1956. (Foto: MUHBA)

d'una banda, la fundació del Museu d'Història de la Ciutat en la seva seu de la Casa Padellàs (traslladada i instal·lada a partir del 1931 a la plaça del Rei, la qual cosa havia donat lloc a les excavacions del subsòl que constitueixen avui el nucli primigeni del recorregut museístic) i, d'altra banda, la publicació d'un estudi fonamental, «Vestigios de la Barcelona romana en la Plaza del Rey»,²² que aplegava els treballs dels anys trenta i ofería una primera imatge ideal de l'alçat de la muralla en el tram de la plaça de Ramon Berenguer el Gran (fig. 9), sobre el coronament del qual van aportar variants A. Florensa i J. O. Granados.²³

A partir dels anys quaranta, les excavacions a la muralla van continuar de manera pràcticament regular en diversos sectors, en especial a les zones rehabilitades a partir de l'obertura de la Via Laietana, com també en altres torres. Destaca la restauració de la torre poligonal de la Pia Almoina a partir de la demolició de les cases de l'antic carrer de la Corribia, iniciada l'any 1948 (fig. 10).²⁴

En els anys de la postguerra, la tasca del Museu d'Història de la Ciutat va ser intensa i fonamental. S'incorporà a la investigació, la posada en valor i la restauració l'arquitecte A. Florensa, autor a més a més de publicacions sense parió.²⁵ També l'insigne arqueòleg J. de C. Serra Ràfols va dedicar anys de la seva extensa tasca professional a l'estudi de les muralles de Barcino en tres treballs principals, l'últim dels quals es publicà el 1967 (fig. 11).²⁶

²² DURAN SANPERE, A., 1943, p. 53 i seg. (en català, DURAN SANPERE, A., 1972, p. 65-85).

²³ MIRÓ I ALAIX, N., 2005, p. 64, lám. 8.

²⁴ DURAN SANPERE, A., 1945, p. 23-24, i 1969, p. 51-67; ADROER, A. M., 1969, p. 69-79.

²⁵ FLORENSA, A., 1958; 1964, p. 5-36, i 1964.

²⁶ SERRA RÀFOLS, J. DE C., 1959, p. 129-141; 1964, p. 5-64, i 1967, p. 129-148 (a la p. 131, planta de la muralla).

El 1960 es va iniciar, sota la direcció de F. Udina Martorell, la publicació de la revista *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, en la qual, a més d'estudis de fons i monografies, es retia compte de les activitats dutes a terme mitjançant les puntuals «Cròniques del Museo», a càrrec de J. M. Garrut. Amb això, la ciutat disposava d'un instrument eficaç per donar a conèixer els resultats de les campanyes arqueològiques municipals i, naturalment, també de les realitzades a les muralles;²⁷ hem fet referència a alguns d'aquests treballs en les notes anteriors.

El 1961 van sortir a la llum dos estudis importants: el de H. Weiss, que recull dades de les excavacions de J. de C. Serra Ràfols, amb qui va col·laborar,²⁸ i el d'A. Balil, que és encara avui una pedra de toc fonamental per endinsar-se en l'estudi de la muralla baiximperial i dels materials que en procedeixen. En aquest treball, l'autor va proposar una nova planta del seu traçat que modificava les hipòtesis anteriors, que plantejaven un sortint a l'angle occidental de la muralla (fig. 12).²⁹

Uns anys més tard, F. Pallarès va obrir una nova etapa en la investigació sobre la topografia romana de Barcino en publicar unes rigoroses excavacions estratigràfiques i una planta amb la proposta de doble recinte de les muralles.

²⁷ Aquesta revista es va publicar fins al 1980, any en què el darrer número, el XVIII, s'edità com *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat*. La sèrie es va reprendre el 2005, com a època II, amb un nou format però mantenint el títol, al qual s'ha afegit «de Barcelona» i l'abreviació, «*QUARHIS*». Se n'han publicat dos volums i el tercer és en premsa; els objectius són semblants als de l'etapa inicial: estudiar, donar a conèixer i divulgar els avenços en totes i cadascuna de les etapes de la història de Barcelona.

²⁸ WEISS, H., 1961, p. 188-197.

²⁹ BALIL, A., 1961. A la p. 35, fig. 20, planta del recinte barceloní. Aquest treball va suposar la culminació d'un seguit d'estudis anteriors que, a partir del 1955, A. Balil va consagrar a les fortificacions de Barcino.

Fig. 11
Planta de la muralla proposada el 1967 per
J. de C. Serra Ràfols, amb la numeració
teòrica de 78 torres.

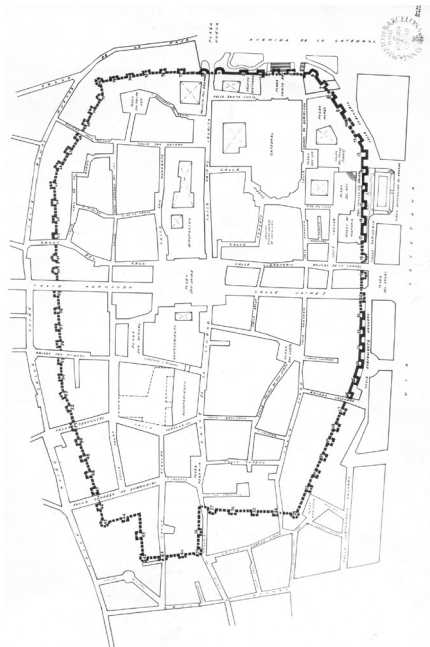

Fig. 12
Planta proposada el 1961 per A. Balil on es
regularitza l'angle occidental de la muralla.

Per primera vegada, quedava clar que Barcino havia tingut un recinte del període augustal al qual s'havia adossat en època tardana el més conegut i monumental. En aquest estudi de referència, l'autora es decantava per un traçat rectangular de la muralla fundacional al qual es devia adossar el baiximperial, per la qual cosa es devien retallar els angles en forma de xamfrà.³⁰ Cal esmentar, això no obstant, que aquella doble muralla s'havia detectat a les excavacions d'A. Duran i Sanpere i de J. de Serra Ràfols, tot i que no d'una manera tan clara i manifesta com en el cas de F. Pallarès (fig. 13).

Els treballs de F. Pallarès van esperonar les noves recerques, que van centrar-se en la comprovació del doble recinte, els respectius traçats i la cronologia.

Malgrat que se'n va poder verificar l'existència, les posteriors intervencions van demostrar que tant el recinte augustal d'època fundacional com el baiximperial tenien gairebé la mateixa forma, ambdós amb els angles aixamfranats; així, doncs, no hi va haver reducció de l'àrea urbana en època tardana, sinó que es va produir un reforçament, imponent, de la primitiva cinta murària que va servir més com a element simbòlic de prestigi que com a estructura defensiva. En canvi, a l'època tardana es va imposar l'autèntic caràcter de fortalesa militar, no exempt, tanmateix, de pretensions ornamentals de gran força visual.

J. O. Granados,³¹ al llarg de les seves investigacions, féu aquestes constatacions (fig. 14), que es van precisant en els treballs actuals,³² als quals volem fer la nostra aportació en aquestes pàgines.

³⁰ PALLARÈS, F., 1975, p. 5-42, i 1975, p. 5-48 (traducció de l'italià de PALLARÈS, F., 1970, p. 63-102).

³¹ GRANADOS, J. O., 1976, p. 253-273; 1984, p. 267-319; 1991, p. 139-201; 1993, p. 25-46, i 1997, p. 6-9; GRANADOS, J. O.; RIERA, S.; MIRÓ, C.; PUIG, F., 1995.

³² MIRÓ, N., 2005, p. 59-67; HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006, p. 75-91.

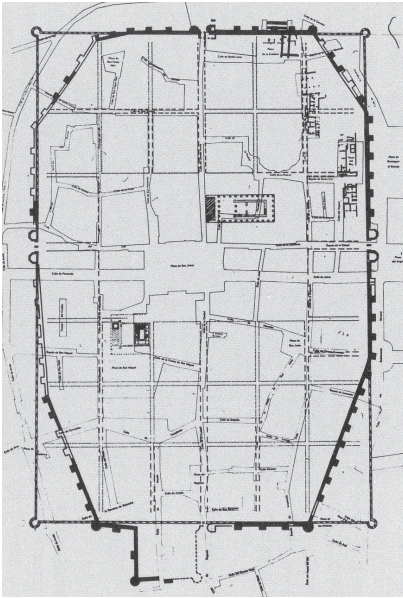

Fig. 13
 Planta de la muralla elaborada el 1969
 per F. Pallarès, amb la proposta de
 doble recinte.

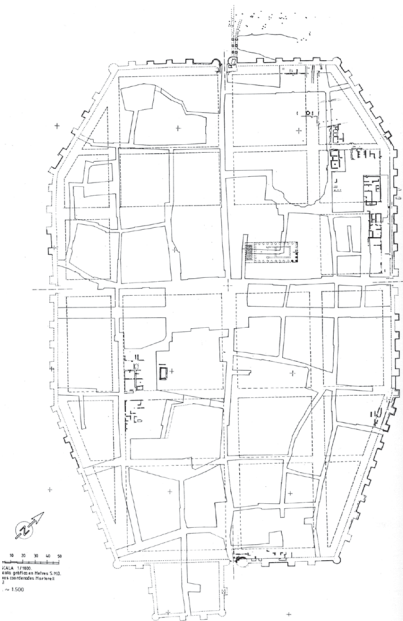

Fig. 14
 Planta de la muralla i de la ciutat romana
 proposada el 1993 per J. O. Granados.
 S'hi dibuixen 76 torres.

2. El perímetre de la ciutat romana

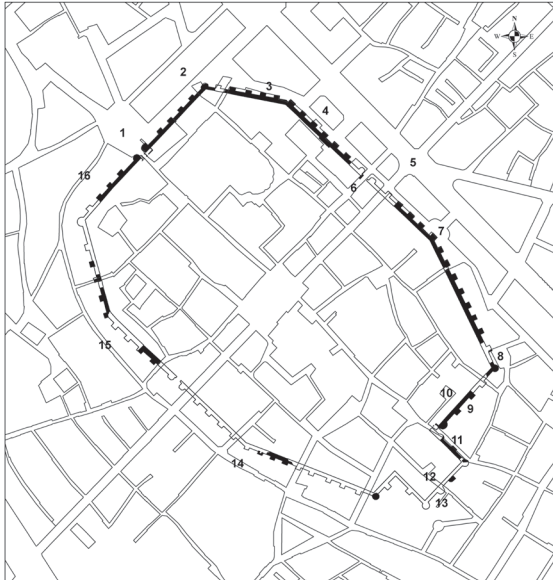

Fig. 15

Localització dels topònims esmentats al text.

(Tractament gràfic: V. Cabral)

1. Plaça Nova
2. Avinguda de la Catedral
3. Tapineria
4. Plaça de Ramon Berenguer el Gran
5. Via Laietana
6. Baixada de la Llibreteria
7. Sotstinent Navarro
8. Plaça dels Traginers
9. Correu Vell
10. Pati Llimona
11. Regomir
12. Ataülí
13. Timó
14. Avinyó
15. Banys Nous
16. Palla

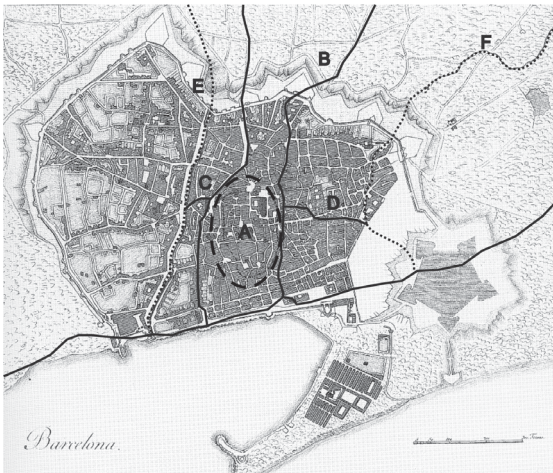

Fig. 16

Situació de la colònia amb relació al seu entorn immediat.

Plànol de base: A. Ponz, 1788.

- A. Situació de la ciutat romana
- B. Riera del Merdançar
- C. Riera de Santa Anna
- D. Desviació del segle XI
- E. Riera del Cagalell
- F. Rec Comtal (sèquia)
- G. Desviació del segle XIV (?)

La forma de la ciutat fundacional era un polígon irregular (fig. 15).³³ Concretament, corresponia a un octàgon allargat, més semblant a un rectangle amb els angles retallats o aixamfranats. L'orientació dels seus eixos principals seguia una geometria que no s'adaptava als punts cardinals. La seva disposició partia, més aviat, de l'aprofitament de l'espai que definien el monticle on s'assentava i les parts baixes dels torrents que l'emmarcaven. D'aquesta manera, podem dir que els costats curts de la ciutat eren situats aproximadament en paral·lel a la costa i a la muntanya, mentre que els llargs seguien més o menys en paral·lel als cursos d'aigua esmentats (fig. 16).³⁴

L'interior de la ciutat va desenvolupar-se a partir d'un urbanisme ortogonal definit per dos eixos perpendiculars que s'executaren segons les mitjanes dels costats paral·lels, on s'obrien les quatre portes d'accés (fig. 17). Per l'orientació d'aquests carrers principals, costa saber quin d'ells és el *cardo* i quin el *decumanus maximus*. La bibliografia moderna s'ha posat d'acord a denominar com a *decumanus* l'eix longitudinal llarg que condueix a les portes urbanes situades al NO i el SE, és a dir, a la banda de muntanya i de mar. Així, en concordança, el *cardo* principal correspondria al tram urbà de la *via augusta* litoral, perpendicular a l'eix anterior. A l'encreuament dels dos carrers principals hi devia haver el fòrum, amb el temple conegut com d'August.

En conclusió, seria una distribució molt canònica de l'espai urbà, amb carrers en disposició ortogonal de tipus campamental, ben característica d'una

³³ La presència de la ciutat romana al parcel·lari actual de la ciutat és bastant clara. Queda delimitada, en el sentit de les agulles del rellotge i des del nord, per les vies següents: avinguda de la Catedral, Tapineria, plaça de l'Àngel, Sotstinent Navarro, plaça dels Traginers, Correu Vell, Regomir, Gignàs, Avinyó, Banys Nous i Palla.

³⁴ Amb relació a la xarxa hidrològica del pla de Barcelona, vegeu: CARRERAS CANDI, F., s/d; CASASSAS, LL., p. 59-90; OLIVÉ, J., 2003, p. 399-408; VILA P.; CASASSAS, LL., 1974, p. 19-27.

Fig. 17

Situació de la colònia respecte a la ciutat actual. S'indiquen les portes d'accés. (Tractament gràfic: V. Cabral)

- A. Porta NO, a la plaça Nova
- B. Porta NE, a la plaça de l'Àngel
- C. Porta SE, marítima, al carrer del Regomir
- D. Porta SO, al barri del Call

fundació i d'un projecte relacionats amb els anomenats models legionaris, i executats probablement pels seus agrimensors. Aquelles mateixes tropes devien fer-se càrrec de la construcció de les primeres defenses urbanes.³⁵

³⁵ A més de la proximitat cronològica i geogràfica de Barcino amb el pont de Martorell-Castellbisbal, hem de tenir en compte que, juntament amb el traçat litoral de la *via augusta*, la ciutat i el pont van formar part del mateix programa reorganitzador un cop acabada la segona fase de les guerres càntabres (19 aC). Una inscripció funerària de Barcino de mitjan segle I dC (*IRC*, IV, 47) atesta un veterà de la legió, «II[- -]»; el numeral, molt probablement, es podria restituir com «III», amb la qual cosa tindriem el testimoni d'un legionari d'aquesta unitat enterrat a Barcino. Vegeu RODÀ, I., en premsa.

3. El sistema de fortificació altimperial

Des d'un punt de vista arqueològic, la primera muralla de Barcino va ser difícil de localitzar i de definir. Per visualitzar-ne l'entitat hem d'esperar als treballs esmentats anteriorment de F. Pallarès (vegeu la fig. 13) i, sobretot, de J. O. Granados (vegeu la fig. 14). Aquests autors van identificar-la, en demostraren l'existència (cadascun amb diverses diferències interpretatives quant a la morfologia del conjunt) i la relacionaren amb la fase de fundació i les primeres etapes de la vida de la colònia.

La dificultat d'aquesta identificació rau en una realitat física: la primera muralla «s'oculta» darrere d'una segona fortificació, per a la qual serveix de base estructural i d'encofrat (fig. 18). Dit d'una altra manera: la segona muralla va reforçar exteriorment la primera i, amb això, va replantejar per complet el sistema de defensa que necessitava la ciutat. Ho veurem més endavant. Ara provarem de definir el sistema defensiu d'aquest primer moment.

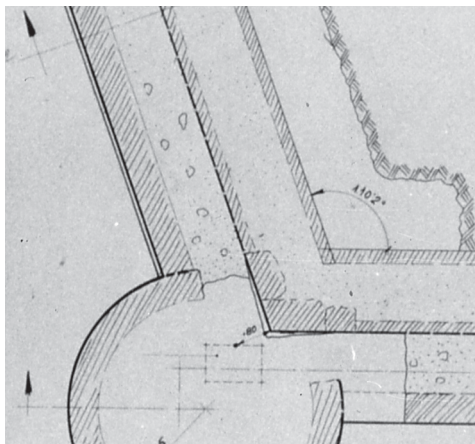
El coneixement actual (fig. 19) permet que, més que no pas referir-nos a la muralla romana, parlem d'un sistema defensiu que parteix de l'aprofitament de les característiques orohidrogràfiques de la zona per adequar la ciutat a una millor delimitació i defensa. Així, els cursos d'aigua propers a la ciutat devien complir la missió de fossat defensiu natural en aquells punts que ho permetien. En altres sectors, devia ser necessària l'excavació de fossats artificials que, probablement, connectaven amb els torrents.

Finalment, l'àmbit urbà fou envoltat per un *vallum* construït en pedra i dotat de portes monumentals en cadascun dels extrems i d'un *intervallum*. La muralla fundacional pròpiament dita fou àmpliament descrita per J. O. Granados en diverses publicacions³⁶ i no ens hi referirem en profunditat, ja que una bona

³⁶ Vegeu la nota 31; destaca en especial el treball publicat l'any 1984.

Fig. 18

Angle oriental de la ciutat a la plaça dels Traginers. Torre 33. S'hi observa la juxtaposició de les dues muralles de Barcino. (Dibuix: F. Cardoner, 1967)

part de les descripcions i els conceptes que s'hi expressen continuen essent vàlids. Exposarem, però, alguns aspectes que han patit canvis d'apreciació, ampliació del coneixement o modificacions.

3.1 Els valls

Les fonts documentals, escrites i arqueològiques aporten algunes dades interessants, per bé que molt parcials, sobre aquest tema. Les rieres complien, antre altres, una funció relacionada amb la defensa urbana i, conjuntament amb les valls que es construïren, completaven aquesta part del sistema defensiu. No volem aprofundir en la topografia general propera a la colònia,³⁷ però sí insistir en la presència immediata dels dos torrents que van ser, dins del territori que ens ocupa, dels més importants per la seva conca hidrològica.

Al nord de la colònia hi havia la riera de Sant Joan, coneguda a les fonts documentals medievals, ja al segle x, com a riera del Merdançar.³⁸ Tenia la seva desembocadura, segons sembla, a la zona on actualment hi ha l'edifici central de Correus, a la plaça d'Antonio López, al final de la Via Laietana. A partir del segle xi, se'n va reconduir el curs en direcció est i es va separar de

³⁷ Molts autors han tractat l'antic relleu i la xarxa hidrològica del pla de Barcelona, com hem recollit a la nota 34.

³⁸ CARRERAS CANDI, F., s/d, p. 361.

Fig. 19

Quadre resum de les característiques de la muralla fundacional.

<p>Autoria i cronologia</p> <p>Fundació urbana: - Programa en època de l'emperador August</p> <p>Projecte urbà i defensiu: - Definit per agrimensors, possiblement de les legions (IV, VI i X) que van participar en la segona fase de les guerres càntabres</p> <p>Execució: - Construcció probable per part de les esmentades unitats legionàries</p> <p>Datació: - 10-5 aC</p>	<p>Característiques morfològiques de la fortificació</p> <p>Planta: - Octàgon irregular de forma allargada perpendicular a la línia de costa</p> <p>Accessos: - Quatre portes corresponents als eixos principals, possiblement trífores i monumentals; alguna amb torres - El tram urbà de la <i>via augusta</i> travessa la ciutat per la zona del fòrum</p> <p>Altres característiques: - Dotada de pas de ronda, al qual s'accedeix per escales - Presència d'<i>intervallum</i> - Presència de <i>fossae</i> defensives amb secció en forma d'U</p>
<p>Característiques físiques de l'obra</p> <p>Materials: - Gres tretret <i>ex professo</i> de les pedreres de Montjuïc</p> <p>Fonaments: - Obra irregular en sec o unida amb morter</p> <p>Tècnica constructiva: - <i>Opus caementicium</i>, amb paraments externs i interns en <i>opus certum</i> - Combinació d'<i>opus quadratum</i> amb encoixinats, a les parts dèbils (angles) o més representatives (portes) - Ús de morter depurat per als junts</p>	<p>Dimensions</p> <p><i>Vallum</i>: - Longitud: 1.135 m - Amplada: entre 1,30 i 2 m - Alçària: <i>c.</i> 9 m</p> <p><i>Fossae</i>: - Longitud: indeterminable - Amplada: entre 5 i 23 m màx. - Profunditat: entre 2 i 6 m</p> <p><i>Intervallum</i>: - Amplada: 7,5 m</p> <p>Torres: - Una coneguda de forma cilíndrica - Alçària: indeterminable, 6-7 m mín. - Diàmetre extern: 6,80 m - Diàmetre intern: 4,75 m</p>

la ciutat romana, segurament perquè la sedimentació al luvial havia arribat a reblir la desembocadura, on hi havia la zona portuària medieval (vegeu la fig. 16).³⁹

El segon torrent, situat a l'altre costat de la ciutat, es correspon amb la riera coneguda com de Santa Anna, o bé riera del Pi, que segons sembla desguassava a la zona de l'actual plaça del Duc de Medinaceli; possiblement es va desviar cap a la riera del Cagalell al segle XIV.⁴⁰ Aquests torrents propers al *mons Taber* facilitaven de ben segur una bona part de la defensa d'aquest turó.

Les poques intervencions arqueològiques d'entitat dutes a terme en espais externs propers a la muralla han proporcionat algunes dades interessants respecte a la presència de *fossae* per a la defensa. Durant l'excavació de l'aparcament subterrani de l'avinguda de la Catedral, l'any 1990, es va localitzar un vall defensiu de grans dimensions amb planta en V i secció en U que tenia una amplada màxima identificada d'uns 23 metres i una profunditat de fins a sis metres (fig. 20 A). Aquest vall, que recollia aigües residuals de l'interior de la ciutat i altres d'origen pluvial de l'entorn, era paral·lel i coetani a la muralla augustal, i, atesa la seva orientació perpendicular al curs de l'esmentat torrent de Sant Joan o del Merdançar, segurament hi desguassava.⁴¹

Als voltants se cita la possible existència d'un altre vall, cap al solar de l'antic temple de Santa Marta, situat entre l'actual Via Laietana i la muralla;⁴² pot tractar-se del recorregut del torrent esmentat o bé d'un fossat artificial.

³⁹ BANKS, PH., 1992, p. 40.

⁴⁰ CARRERAS CANDI, F., s/d, p. 364.

⁴¹ BLASCO, M.; GRANADOS, J. O.; LAORDEN, V. DE; MIRÓ, C.; PRADA, J. L.; PIQUER, E.; PUIG, F.; ROVIRA, C., 1992, p. 62-64.

⁴² DURAN I SANPERE, 1972, p. 72.

El 1991, durant el procés d'excavació del pati posterior del Palau del Correu Vell, es va localitzar un gran retall excavat a la base rocosa d'aquest punt extern i paral·lel a la muralla del sector marítim. Tot i que, a causa del seu estat de conservació, de la seva configuració bastant irregular i de la parcialitat de l'observació, presenta alguns dubtes, és possible que en algun moment complís una funció dins del sistema de defensa.⁴³

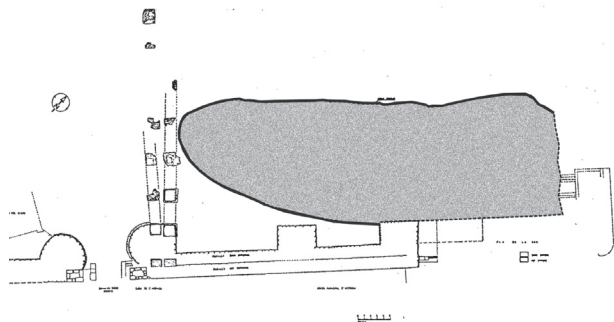
Finalment, en la intervenció duta a terme el 2005 al carrer Avinyó, 16, es va poder documentar un tram del que sens dubte sembla un vall de la fortificació de característiques més usals. L'estructura, excavada en les argiles de la zona, presenta una secció en forma d'U oberta, de bona configuració i realització (fig. 20 B). Malgrat afectacions posteriors, s'ha pogut establir que tenia una profunditat mínima de dos metres i una amplada de sis. El traçat se situa a uns 35 metres, en paral·lel al mur de fortificació augustal.⁴⁴

En tots els casos coneguts, aquests valls van anar perdent ràpidament la seva funció, ja que es va iniciar el seu rebliment amb materials de l'alt imperi i només el de l'avinguda de la Catedral ha proporcionat materials en els nivells més alts, corresponents a fases en què la ciutat ja s'havia dotat de la segona tanca defensiva.

⁴³ Les excavacions del sector les van dur a terme J. E. García Biosca i X. Solé.

⁴⁴ Excavació dirigida per C. Belmonte (2005). Informe inèdit. Centre de Documentació del MUHBA.

A

B

Fig. 20

Fossats defensius.

(A) Planta del que fou localitzat en el procés d'excavació de l'avinguda de la Catedral. (Dibuix: E. Mestres, 1991)

(B) Vista del procés d'excavació del fossat del carrer Avinyó, 16. (Foto: F. Puig)

3.2 El *vallum*

Per resumir les característiques generals del mur defensiu només cal recordar que es tracta d'una obra de planta poligonal (fig. 21) construïda a base de murs rectilinis amb cortines verticals, amb una alçària indeterminada però que devia superar, com a mínim, els nou metres,⁴⁵ com també una amplada variable d'entre 1,30 i 2 metres, oscil·lació que ara per ara no té una explicació clara. Per a la construcció es va utilitzar sempre gres procedent de les pedreres de Montjuïc; es va fer servir tant per al reble interior com per a les cares vistes, independentment de la mida o la tècnica de talla. Mai no es van emprar elements reciclats com a materials de construcció.

Hi ha algunes llacunes de coneixement sobre la tècnica constructiva, tot i que, essencialment, una secció tipus consta de tres parts: els fonaments, el mur vist i el coronament o pas de ronda. Els fonaments corresponen a una obra pseudopoligonal bastant irregular amb pedres sense desbastar ni retocar, de mides diverses, unides amb morter o bé en sec d'acord, segurament, amb els sectors de treball i les característiques del subsòl. Aquest fet ha provocat que, en algunes publicacions, es parli de mur de filiació o realització ibèrica.⁴⁶

Coneixem generalment la cara interna del mur pròpiament dit per la seva posició dins del conjunt de fortificacions. Quant a la cara externa, tenim alguna informació sobre com devia ser gràcies a sectors on es va retallar o destruir parcialment (fig. 22). Presenta un nucli d'*opus caementicium* de força qualitat, delimitat externament per dos paraments de pedra i realitzat en general en

⁴⁵ Com que fins ara no hi ha cap dada que ho constati, la hipòtesi de treball suposa que devia tenir aproximadament l'alçària del pas de ronda de la segona muralla o una mica menys. Aquesta dada coincideix si es realitza el desenvolupament de l'escala d'accés que hi ha al subsòl de la Casa Padellàs, seu del Museu d'Història de Barcelona, que assoliria una alçària interior superior als vuit metres.

⁴⁶ SERRA RÀFOLS, J. DE C., 1965, p. 118-122.

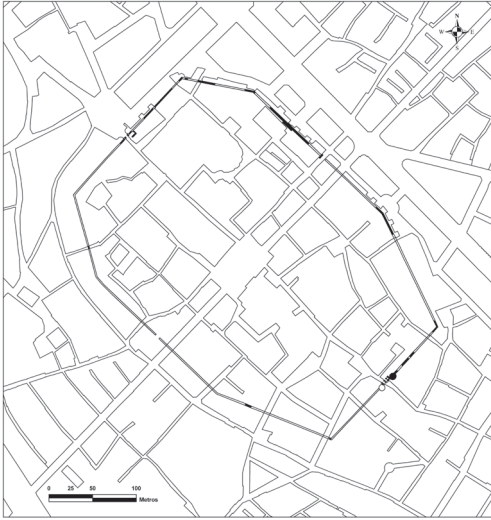

Fig. 21
Nova proposta de planta
de la muralla fundacional.
(Tractament gràfic: V. Cabral)

Fig. 22
Passadís excavat a la muralla
del primer pis del carrer
Avinyyó, 17-19. A l'esquerra
de la imatge, parament
extern augustal (*opus certum*);
a la dreta, part posterior
del parament de la muralla
baiximperial (*opus quadratum*).
(Foto: MUHBA)

un *opus certum*⁴⁷ format per blocs petits i mitjans col·locats en fileres bastant regulars. Podem observar, en els casos conservats, que els junts d'aquestes fileres es resseguien amb morter de qualitat i es marcaven amb una incisió de l'instrument emprat.

⁴⁷ Segons la nomenclatura proposada per N. Lamboglia i utilitzada per F. Pallarès (LAMBOGLIA, N., 1958, p. 158-170). Altres autors parlen d'*opus vittatum* per referir-se al sistema utilitzat a Barcino. Per a nosaltres, aquesta darrera tècnica fa més aviat referència a l'ús de blocs de dimensions més estretes i allargades recollits amb el terme llatí *vittae*. Hem de tenir en compte les característiques físiques de cada material lapidi en concret, que condicionen la forma final del carreu.

Fig. 23

Parament combinat d'*opus quadratum* i *opus certum*. Interior de la porta NO, a la plaça Nova. (Foto: MUHBA)

A

B

Fig. 24

Cos de l'escala d'accés al pas de ronda. S'hi observa la tècnica constructiva en *opus certum*. (A) estrep posterior, (B) primers graons. (Foto: F. Puig)

Aquest tipus de parament general de la muralla es completava amb altres zones construïdes en *opus quadratum*, format per grans blocs ben escairats, molts d'ells amb *anathyrosis* i encoixinats més o menys rústics (fig. 23), amb una col·locació molt acurada. Se situaven en els punts principals de la muralla, com les portes i les seves construccions associades, com veurem, però també es feien servir en l'execució de les cantonades, sia interiors, com ara en el cas de l'angle aparegut a l'excavació duta a terme al nou edifici de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, al carrer Bisbe Caçador,⁴⁸ sia exteriors, com en el cas de la intervenció de la plaça dels Traginers⁴⁹ (vegeu la fig. 18), on es defineix la cantonada exterior més propera al mar. Es tracta, sense cap mena de dubte, d'un procés de reforçament físic i de monumentalització d'aquests espais principals del mur, fet usual en construccions d'aquest tipus arreu de l'imperi. Aquest sistema també es va fer servir, conceptualment i a petita escala, per exemple, en la construcció de la cantonada de l'escala d'accés al pas de ronda, localitzada al subsòl de la Casa Padellàs, seu del Museu d'Història de Barcelona, on trobem la combinació de fileres d'*opus certum* amb blocs de dimensions més grans, en aquest cas en una proporció de dues fileres per cada bloc angular (fig. 24).

Així mateix, en diversos punts de la muralla NO, concretament al sector paral·lel a l'avinguda de la Catedral, es van trobar, combinats amb els d'*opus certum*, diversos llenços de muralla que presentaven el parament executat

⁴⁸ Excavació realitzada el 1994 sota la direcció de N. Miró i E. Revilla, a qui agraïm la informació. Memòria inèdita. Centre de Documentació del MUHBA.

⁴⁹ Excavació feta l'any 1967 per J. de C. Serra Ràfols.

Fig. 25

Plaça de la Catedral: detall dels paraments
augustals d'*opus quadratum*. (Foto: MUHBA)

en *opus quadratum* de gran qualitat (fig. 25), en aquest cas sembla que sense els encoixinats. Fins ara no tenim una solució clara al perquè d'aquesta combinació d'obra, que per a alguns autors només té a veure possiblement amb reparacions.⁵⁰ Malgrat que és probable, cal tenir present que aquest tipus de parament, per ara, es detecta únicament al sector de muralla fundacional més estret (amb gruixos situats entre 1,3 i 1,5 metres).

3.2.1 El pas de ronda

L'existència d'un pas de ronda que permetés la circumval·lació superior del recinte augustal de Barcino és evident, tenint en compte la presència de l'esmentada escala d'accés (vegeu la fig. 24) i la mateixa execució del mur, pensat, i segurament realitzat, per militars que van aplicar-hi els seus coneixements sobre usos defensius.

Ara bé, es fa difícil explicar la seva presència en els punts on el *vallum* té una amplada inferior a 1,5 metres, sobretot considerant que la necessitat d'un parapet extern, que, com a mínim, havia de tenir una amplada d'uns 0,6 metres, devia deixar un pas utilitzable sorprenentment estret (entre 0,7 i 0,8 metres).

⁵⁰ GRANADOS, J. O., 1984, p. 285.

Aquest fet ens fa reflexionar sobre si la presència del pas de ronda era general o bé sectorial, o fins i tot sobre la possibilitat que, en aquests sectors o en la seva totalitat, tingués una funció més simbòlica que no pas funcional. Aquesta reflexió es podria extrapolar també al conjunt del sistema defensiu d'aquesta fase, ja que sembla que va començar a perdre la funció defensiva molt poc temps després de la seva realització. Ho veurem més endavant.

3.2.2 Les portes

Les portes són els elements més destacats del sistema de defensa urbà que ens ocupa. La seva realització pretenia que, des de les diferents vies que donaven accés a la ciutat, es tingués una imatge formidable de la colònia. En tres casos hi ha constància de restes arqueològiques i en tots ells s'utilitzen blocs de gres de bona factura i acurada col·locació a l'obra. Per manca d'estratigrafies del conjunt de la muralla en general i de les portes en particular, no disposem de proves materials de la seva contemporaneïtat, però per la situació física i les característiques tipològiques, tenim la certesa absoluta que es tracta de portes corresponents al primer projecte defensiu.

Les portes principals de la ciutat havien de ser, teòricament, les que donaven pas a la *via augusta* en l'eix NE-SO. Aquesta importància es va mantenir al llarg de la història, com demostren les fonts documentals i la historiografia. Malauradament, són les portes de les quals tenim menys informació arqueològica.

Les altres dues, excavades i conservades parcialment, aporten informació crucial per entendre el conjunt de la fortificació.

3. 2. 2. 1 **Porta nord-est o *porta principalis dextra***

De la porta més septentrional, coneguda a l'edat mitjana com a Castell Vell, tenim informació gràfica i documental que no en permet determinar amb claredat el tipus en la fase que ens ocupa. Solament disposem d'unes fotografies, una planta i una secció d'un mur localitzat en unes feines de reparació d'una canalització de serveis el 1969; les restes podrien pertànyer a les estructures de la porta. Per les seves característiques constructives, en *opus quadratum*, per la seva situació i per paral·lelismes de forma i dimensions amb la resta d'exemples de la colònia, és possible que l'estructura documentada pertanyés al mur lateral d'un dels passos de la porta, que podria ser de tres llums. Poca cosa més podem dir d'aquesta porta, i ignorem si tenia torres que la flanquegessin.

3. 2. 2. 2 **Porta sud-oest o *porta principalis sinistra***

És la porta menys coneguda, ja que no tenim cap registre arqueològic ni documentació gràfica del seu aspecte en època moderna o contemporània, tot i que és possible que mantingués la tipologia de la resta de portes i que fos trifora. Aquesta manca d'informació és deguda al fet que, al segle XVI, va perdre la seva funció d'accés per problemes d'estabilitat i es va desviar cap al nord el pas de la via, l'antic *cardo maximus*. Coneguda en època medieval com a Castell Nou, al segle XIX va ser enderrocada juntament amb tot el sector per a la construcció de diversos edificis. No sabem si es van arribar a destruir totes les restes indicatives de la presència del portal, i només podem indicar que al parcel·lari actual queden traces de la situació i el pas de la via.

Fig. 26. Proposta de la porta NO, a la plaça Nova, en la fase augustal.
(Tractament gràfic: V. Cabral)

3. 2. 2. 3 **Porta nord-oest, coneguda com a *porta decumana***

Aquesta és una de les portes més ben conegudes, ja que ha estat objecte de nombrosos treballs recollits en la bibliografia especialitzada.⁵¹ No insistirem en aspectes descriptius ni formals, que ja queden reflectits en les esmentades publicacions. Només recordarem que la Porta Bisbal, anomenada així perquè s'ubica al lloc on hi ha el palau del bisbe, correspon a una porta de tres llums, dels quals el central era més gran per al pas de vehicles i els laterals, portelles per als vianants. Des d'un punt de vista conceptual, es tracta d'un model senzill, malgrat la seva monumentalitat d'execució, ja que correspon a simples obertures fetes al gruix de la muralla (fig. 26).

El conjunt es va conservar en bastant bon estat fins al segle XIX (vegeu la fig. 3), quan fou gairebé del tot enderrocat. Del pas central hi ha documentada una part del parament lateral amb l'arrencada del brancal, on devia encaixar la porta, que possiblement tenia una amplada d'uns 2,7 metres i una alçària hipotètica d'uns 4 metres. Es conserva en molt bon estat l'obertura més occidental, feta, com tot el conjunt, en *opus quadratum*; presenta en alguns casos acabats amb encoixinats. Aquesta portella, amb acabat superior en arc de mig punt realitzat amb dovelles de bona qualitat, té 2,55 metres d'alçària i una amplada de 0,92 metres (fig. 27).

⁵¹ GRANADOS, J. O., 1976, p. 253-273.

Fig. 27

Porta NO, a la plaça Nova.
Detall de l'arc de la porta de
vianants occidental. Fase augustal.
(Foto: MUHBA)

De l'altre pas de vianants se'n conserva als soterranis de l'Arxiu Històric de la Ciutat, a la Casa de l'Ardiaca, una bona part de l'estructura (vegeu la fig. 23), on es poden observar perfectament la tècnica constructiva i les dimensions. Al seu costat hi ha el punt d'entrada dels dos aqüeductes altimperials que abastaven la colònia.⁵² És possible que l'espai resultant entre la muralla i el primer pilar interior dels aqüeductes, actualment desaparegut, l'ocupés ja en època antiga una construcció que podia tenir relació amb la porta. Aquest cos presenta alguns dubtes cronològics i topogràfics però, des d'un punt de vista tipològic i físic, sembla més relacionat amb la porta altimperial, per bé que, possiblement, no en un moment inicial (vegeu la fig. 26).

3. 2. 2. 4 Porta sud-est o porta de mar

La porta anomenada a la documentació Portal o Castell del Regomir és la de més recent localització, ja que es creia totalment desapareguda en els processos de reconstrucció urbana del segle XIX.⁵³ L'aparició d'una part de la seva estructura en la rehabilitació i posterior excavació arqueològica del subsòl de l'edifici del Pati Llimona ens permet disposar d'algunes dades que han estat recollides a la bibliografia.⁵⁴ Aquesta zona urbana ha estat objecte de

⁵² MAYER, M.; RODÀ, I., 1977, p. 265-277.

⁵³ GRANADOS, J. O., 1984, p. 289: «L'única porta que devia patir una profunda alteració i al mateix temps destaca per la seva singularitat, en ser l'única de tipus monumental, és la sud-est, la del cantó de mar. És l'única que es palesa com de tipus gèmina d'època augustal, [...] substituïda totalment per una altra de tipus monofor amb torres de planta circular com la nord-oest. [...] Veiem llavors [que] en el baix imperi no solament se l'adapta a les noves necessitats, sinó que se'n canvia la posició i es desplaça cap a l'esquerra».

⁵⁴ GRANADOS, J. O.; GARCÍA BIOSCA, J. E.; PIQUÉ I FERRER, E.; SOLÉ, X., 1991; GRANADOS, J. O., 1993, p. 25-46.

diverses intervencions i investigacions arqueològiques⁵⁵ bastant recents que milloren notablement el coneixement d'aquest sector de la fortificació i de la seva evolució. A la vista de les noves dades es fa necessària, sobretot, una revisió de la totalitat del procés constructiu i evolutiu de la porta de la colònia i els seus voltants immediats, ja que moltes de les dades de la bibliografia bàsica ara vigent parteixen d'hipòtesis que, en alguns punts, són equívokes o incorrectes.

Fins ara era de comú acceptació que la muralla fundacional de la ciutat, a la banda marítima, tenia com a accés una porta de marcat caràcter monumental, de tipus geminat segons un model augustal ben conegut, amb molts paral·lelismes en altres ciutats de l'imperi.⁵⁶ Aquesta porta, en el moment de reformar el sistema defensiu de la ciutat baiximperial, fou cegada i substituïda per una altra de tipus diferent. La nova, d'una sola arcada, va perviure amb reformes fins a l'inici de la segona meitat del segle XIX, quan fou derruïda.

La documentació bàsica per defensar aquesta evolució la forneix el treball de Puiggari⁵⁷ (vegeu la fig. 5). J. O. Granados, en la seva argumentació sobre la fortificació augustal,⁵⁸ indica la posició poc clara de la porta geminada i arriba,

⁵⁵ Destaquem les realitzades per: J. E. García Biosca i X. Solé al Pati Llimona i al pati de l'edifici del Correu Vell el 1990-1991; els treballs de reconeixement de la muralla realitzats per J. O. Granados i E. Pagès el 1993; les prospeccions d'A. Monleón a la finca del carrer del Regomir, 7-9, amb un estudi documental de F. Caballé i R. González el 1998, i la duta a terme per J. Hernández-Gasch a la finca de carrer del Regomir, 6, l'any 2005.

⁵⁶ Gairebé tota la bibliografia moderna recull aquesta adscripció funcional, i fou PALLARÈS, F., 1975, qui inicià la sèrie de treballs que interpreten els gravats del segle XIX del carrer del Regomir com pertanyents a una porta urbana d'època fundacional.

⁵⁷ PUIGGARÍ, J., 1862. En la descripció del descobriment de l'edifici queda pou clara la ubicació de la façana i la seva adscripció a un edifici públic, de manera que resulta estranya la insistència dels diferents autors.

⁵⁸ GRANADOS, J. O., 1976 a, i 1976 b.

després de diferents arguments i malgrat tot, a una solució que semblava la millor per explicar el procés evolutiu de la defensa urbana. Aquest procés evolutiu ha estat acceptat sense discussió fins fa poc per tots els autors que han tractat la muralla perquè semblava coherent. Tanmateix, l'argumentació presenta un punt dèbil, ja que fa referència al suposat procés de construcció en paral·lel d'una nova porta tardana just al costat de l'accés original, que s'abandona i s'engloba dins de les noves construccions defensives. Segons la hipòtesi de J. O. Granados, el nou portal, d'una sola llum, es devia edificar a costa d'un tram de muralla i devia comportar una modificació de la part final del *decumanus*. L'aparició de les estructures de la porta conservada al Pati Llimona ha afegit més controvèrsia al tema, ja que segons J. O. Granados devia ser necessària una fase intermèdia per quadrar la hipòtesi,⁵⁹ atès que fins més endavant no es va produir la refortificació baiximperial.⁶⁰

Tot el procés semblava força estrany i, el 1998, vam encarregar un estudi documental⁶¹ que, a partir de l'anàlisi de la finca situada al costat de la porta del carrer del Regomir, 7-9, repassés la documentació sobre els processos urbanístics del sector. S'hi confirmaren les nostres sospites i es va arribar a la conclusió que l'anomenada Porta Gèmina devia estar disposada

⁵⁹ GRANADOS, J. O., 1993, p. 29: «La porta triforada va substituir la primitiva porta geminada de l'època fundacional cap al s. III, desplaçant alguns metres el seu emplaçament en direcció NE».

⁶⁰ GRANADOS, J. O., 1993, p. 29: «Entre els s. IV i V es fan algunes petites modificacions. [...] Durant aquest període, s. V, s'aixeca una nova torre circular per l'exterior que forma part del nou *vallum* baiximperial».

⁶¹ CABALLÉ, F.; GONZÁLEZ, R., 1998.

perpendicularment a l'exterior de la muralla augustal i, per tant, que mai no va formar part del sistema de defensa tal com el coneixíem. Restaven obertes, doncs, diverses incògnites⁶² que, en els darrers anys, s'han pogut resoldre força satisfactòriament, com veurem a continuació de manera resumida, ja que deixem per més endavant la interpretació de l'anomenada Porta Gèmina.

La porta presenta un sistema de construcció senzill, ja que repeteix, amb algunes variacions, el que hem vist al sector NO. Així, veiem que la primera de les portes que es construeixen a la zona marítima de la ciutat és la que es va localitzar a l'excavació del Pati Llimona del 1990.⁶³ Una part és integrada a la façana de l'edifici actual, concretament una de les portelles secundàries (fig. 28 i 29), ja que, amb tota seguretat, es tracta d'una porta trífora. Aquesta obertura amb llinda superior en arc de mig punt té una amplada d'1,44 metres i una alçària de 2,2. Del pas central en sabem poc, ja que es va modificar en èpoques tardoromana i medieval i es va enderrocar definitivament al segle XIX. L'interior de l'accés és molt més complex quant a la seva morfologia que el del costat NO i, a diferència d'aquest, correspon a una estructura amb corredors que penetren cap a l'interior urbà gairebé quatre metres per ocupar una part de l'*intervallum*. Es tracta de vies obertes que devien permetre una circulació transversal entre el pas central i els secundaris (fig. 30).

Dins del projecte original, la porta estava flanquejada per, com a mínim, una torre, tot i que creiem que aquest esquema formal es devia repetir simètricament (fig. 31). Es tracta d'una torre cilíndrica, amb sòcol motllurat i buida interiorment, de 7,5 metres de diàmetre aproximadament i parets

⁶² PUIG, F., 1999.

⁶³ Excavació dirigida per J. E. García Biosca dins del procés de rehabilitació de l'edifici.

Fig. 28

Vista interior de la porta del pas de vianants del portal SE de la ciutat. S'hi observa el paredat realitzat a partir del segle v dC. (Foto: MUHBA)

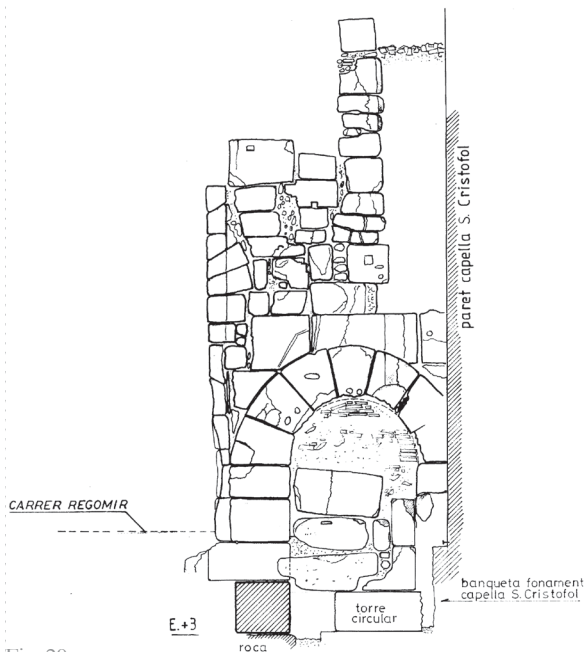

Fig. 29

Porta SE, al carrer del Regomir. Alçat exterior dels vestigis de la porta del pas de vianants. El parament de sota l'*opus quadratum* correspon a la fase augustal. (Dibuix: E. Mestres, 1991)

Fig. 30

Vista del pas interior de vianants de la porta SE, al carrer del Regomir. Al fons, base de la torre de flanqueig. (Foto: F. Puig)

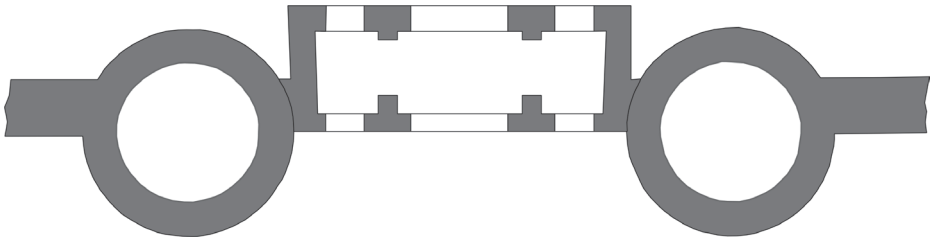

Fig. 31

Nova proposta de planta de la porta SE, o de mar, en la fase augustal. (Tractament gràfic: V. Cabral)

d'un gruix d'un metre. Tot el conjunt es va construir, pel que sembla, en el moment fundacional, fent servir *opus quadratum* de molt bona qualitat amb blocs de gres de Montjuïc tallats *ex professo* per a la seva construcció.

Creiem que aquesta obra es pot correspondre perfectament⁶⁴ amb allò que expressa la làpida de Gai Celi,⁶⁵ on s'esmenta especialment la muralla amb portes i torres. Considerem necessari reflexionar sobre el perquè d'una porta monumental al costat marítim, teòricament secundari, tret que s'hagi infravalorat el paper de la zona portuària propera a la colònia.

⁶⁴ Fins que es demostrï altrament, sembla que la interpretació de la làpida de Gai Celi ha d'estar lligada a la construcció de la muralla del *mons Taber*, malgrat la seva localització força estranya a la muntanya de Montjuïc.

⁶⁵ Vegeu la nota 1.

4. El *suburbium*

Pel que sembla, Barcino ben aviat va ultrapassar els límits inicials definits pel seu *pomoerium* i van ser diverses les construccions que ocuparen espais perimetrals molt a prop del nucli de la ciutat.⁶⁶ Algunes es podrien interpretar, i així ha estat, com a *villae* suburbanes aïllades,⁶⁷ però, en alguns punts i sectors, la intensitat i la naturalesa de les restes poden fer suposar que es podia tractar, més que no pas d'edificis aïllats, d'un *suburbium*, o que fins i tot fossin barris extramurs.⁶⁸ És important sobretot, quantitativament i qualitativament, la presència d'estructures arquitectòniques al sector del quadrant oriental, a la zona compresa entre la *via angusta*, la ciutat i el mar.

Malgrat que és evident la presència de tota mena de restes romanes, costa perfilar les característiques, els límits i l'evolució d'aquest probable suburbi, ja que la informació és parcial i actualment correspon a una zona molt intensament construïda i amb poques intervencions arqueològiques en extensió. Amb tot, sembla indiscutible l'existència d'un procés constructiu periurbà d'una certa intensitat que es va iniciar en el mateix moment de la fundació de la colònia, que es va desenvolupar en els primers segles i que, com veurem més endavant, probablement va desaparèixer a l'acabament de l'imperi.

⁶⁶ Les intervencions que, al llarg de tota la història de l'arqueologia barcelonina, s'han realitzat fora de l'àmbit delimitat per la muralla ens indiquen la presència d'edificis suburbans en diversos sectors. Sovint presenten característiques difícils de definir, a causa, per exemple, de les escasses dimensions dels treballs, o bé pel fet que les restes són molt parcials ja que han quedat afectades per construccions d'altres moments històrics des del mateix moment de la fundació de Barcino.

⁶⁷ Per exemple, GRANADOS, J. O., 1993.

⁶⁸ El coneixement del subsòl no és igual en tots els sectors urbans i hi ha illes de cases on mai no s'ha fet cap intervenció arqueològica. Sembla clara la presència de més estructures als sectors més propers a la costa.

En aquest sentit, són importants i interessants les restes trobades a la zona immediata a la porta del Regomir, corresponents a dos edificis públics de grans dimensions i caràcter monumental que es poden datar a l'alt imperi.⁶⁹ És important destacar que algunes de les construccions extramurs es van alçar en espais immediats a la mateixa muralla. Fins i tot se'n podrien haver aprofitat com a element de sustentació estructural.

El fet que aquestes actuacions puguin ser tant públiques, per exemple, en la construcció de les termes del carrer del Regomir, 7-9,⁷⁰ com privades, en el cas d'una *domus* localitzada al carrer del Sotstinent Navarro, sota la torre 26 de la muralla tardana,⁷¹ reforça la idea que la muralla, a partir d'un determinat moment, potser va tenir una funció més de definició del fet urbà que una aplicació principal relacionada amb la defensa, sobretot quan la pau d'August era ja una realitat.

La presència d'edificis públics extramurs de la porta marítima de la ciutat implica, també, un canvi conceptual respecte a les argumentacions que suposaven un paper molt secundari de la zona portuària propera a la ciutat. Al contrari, les investigacions actuals demostren la seva importància i la significació del seu aspecte monumental.⁷² Nosaltres, com a hipòtesi, creiem necessari relacionar la presència del port amb la mateixa fundació urbana i amb el desenvolupament de la vida de Barcino com a ciutat. Així explicariem la fortificació amb façana monumental davant del mar i amb un port sempre actiu. Un cop més, comprovem que Barcelona i el seu port constitueixen una unitat.

⁶⁹ HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006, i MIRÓ, C.; PUIG, F., 2000.

⁷⁰ MIRÓ, C.; PUIG, F., 2000.

⁷¹ SERRA RÀFOLS, J. DE C., 1964.

⁷² IZQUIERDO, P., 1997, p. 13- 21; CARRERAS, C., 1998. Tots dos autors destaquen la hipòtesi de la importància d'un suposat port situat davant de la ciutat.

Caldran nous treballs d'investigació, però tot sembla indicar que les zones suburbials van desaparèixer a partir del moment de redefinició urbana que es relaciona amb l'establiment d'un nou sistema de defensa urbà baiximperial.

5. El sistema de fortificació de l'antiguitat tardana

En un determinat moment, i després de les diferents fases i les lògiques reformes puntuals, més o menys importants, del casc urbà i dels edificis, la ciutat va iniciar la reformulació de tot el seu sistema defensiu. Creiem que no es va tractar d'una reforma o reforçament del mur de defensa existent, amb motiu d'algun perill puntual o imperiós en l'àmbit local. Sembla clar que fou una resposta a necessitats defensives enunciades per part del poder i que es va haver d'iniciar davant d'un fenomen general preocupant que requeria un nou projecte de defensa. La seva realització, atès que segurament va ser la principal obra pública de la història antiga de la ciutat, després de la seva fundació, devia afectar de forma molt important la vida de la colònia. L'obra va comportar el desmuntatge sistemàtic dels monuments de les necròpolis i de la major part de les edificacions extramurs de Barcino.

La formulació de la nova defensa urbana partia d'un projecte que utilitzava la primera muralla urbana com a base per a la seva definició morfològica i com a suport físic ja realitzat i molt útil, ja que suposava un estalvi de temps i de costos. No queden gaire clars ni l'estat físic de l'antiga defensa ni la seva funcionalitat en aquells moments, ja que en alguns sectors s'observa que la muralla fundacional no assolía l'alçària lògica inicial, en cas que el projecte hagués estat ben conservat. Així va ser, per exemple, al sector de la plaça dels Traginers, on la muralla altimperial es conservava, en el moment de la construcció tardana, en una tercera part de la seva alçària original teòrica (fig. 32).⁷³

⁷³ Almenys, això és el que es desprèn de les seccions conservades del seu procés d'excavació, en les quals la muralla antiga sembla conservar poc més de tres metres d'alçària. Evidentment, podrien ser desmuntatges puntuals, per raons indeterminables, per a la construcció del nou mur, però sembla difícil d'explicar en un procés en què té molt de pes el reciclatge de l'estructura primitiva per estalviar temps i costos.

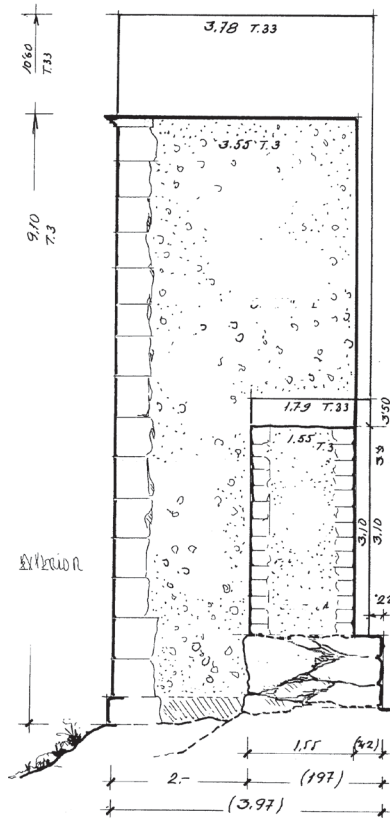

Fig. 32

Plaça dels Traginers, secció de la muralla romana. S'hi observa el mur baiximperial adossat a l'augustal. (Dibuix: F. Cardoner, 1967)

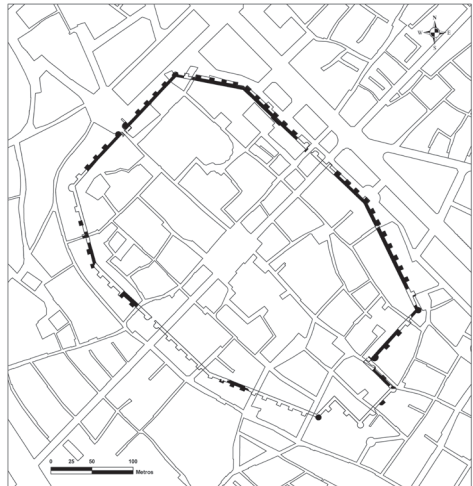

Fig. 33

Proposta de planta de la muralla baiximperial. (Tractament gràfic: V. Cabral)

<p>Autoria i cronologia</p> <p>Projecte urbà i defensiu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dins d'una conjuntura general de fortificació de ciutats, a partir del darrer quart del segle III dC - Definit per agrimensors d'acord amb un projecte previ <p>Execució:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Construcció probablement pagada per la mateixa ciutat - No hi ha evidència d'evergetisme <p>Datació:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Segle IV dC 	<p>Característiques morfològiques de la fortificació</p> <p>Planta:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Manteniment de la forma primitiva - Construcció d'un cos sortint al cantó de mar (<i>castellum</i>) - Desaparició de construccions extramurs <p>Accessos:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Les quatre portes es mantenen i es reforcen <p>Altres característiques:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Presència d'un gran nombre de torres (76 i no 78, com s'havia publicat fins ara), amb plantes diverses i de dos pisos amb finestres - Pas de ronda per circumval·lar la muralla a través de les torres
<p>Característiques físiques de l'obra</p> <p>Materials:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Materials de grans dimensions reciclats, procedents de necròpolis i d'edificacions extramurs, usats com a parament extern i com a reble - Petits blocs i dovelles de nova factura per a les parts altes de les torres <p>Fonaments:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Morter pobre de calç per a la primera capa i, a sobre, <i>opus caementicium</i> amb elements reaprofitats per al nucli <p>Obra general:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Opus caementicium</i>, amb blocs de grans dimensions i varietat de formes, units amb morter, sempre amb junts oberts. Els carreus estan gairebé sempre retocats per facilitar-ne la col·locació a l'obra - Decoració a la part alta i baixa de les torres amb motlures també reciclades - <i>Opus certum</i> per a la part alta de les torres 	<p>Dimensions</p> <p>Muralla:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Longitud: 1.315 m aprox. <p>Cortines:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Amplada: c. 4 m (uns 2 m + mur fundacional) - Alçària: c. 9-10 m (+ alçària de parapet) <p>Torres:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Alçària: difícil de saber: mín. 18 m (base de 9-10 m + cos alt de 9-10 m + parapet alt o teulada) - Amplada frontal: entre 4,5 i 6,5 m - Amplada lateral: 7 i 7,5 m (3-3,5 m respecte a l'exterior de la cortina defensiva) - Separació entre torres: de 7 a 14 m

El projecte va consistir a la pràctica en una reformulació de conceptes poliorcètics respecte a la seva predecessora, com veurem. La ciutat va incorporar en aquest moment un sector exterior que no havia format part del recinte defensiú primigeni. Es tractava del cos quadrangular localitzat al costat sud-est, que rep a la bibliografia el nom de *castellum* (fig. 33).

En època baiximperial, tot el projecte de defensa girava entorn de la muralla com a element únic i bàsic, i en la construcció no prevalia l'esveltesa del mur ni l'estalvi, sinó la seva gran fortalesa, amb l'ús dels materials necessaris per garantir-ne la massa, la consistència i el gruix desitjats (fig. 34). Creiem que devia correspondre a un projecte d'interès general en què es van posar en pràctica nous conceptes de defensa. Pel que sembla, no van caldre les fosses defensives, que, com hem vist en la muralla augustal, eren pròpies i derivades de la cultura de les legions i herència dels *castra* militars. En canvi, sí que sembla imprescindible la redefinició del territori proper circumdant a la muralla, amb el desmuntatge sistemàtic d'edificis o necròpolis, per bé que no sabem si per obtenir-ne materials constructius o per oferir un camp lliure d'obstacles amb vista a la defensa (o quelcom que sembla més lògic: ambdues coses alhora). La característica principal del sistema en aquesta fase fou la construcció d'un gran nombre de torres que proporcionaven un aspecte singular al conjunt.⁷⁴

⁷⁴ No entrarem a fons en descripcions per sectors o elements que ja es recullen en molta de la bibliografia del monument. Només farem un resum dels seus trets generals i d'aquells aspectes interessants o necessaris per entendre algunes argumentacions noves.

5.1 El *vallum*

La muralla tardana es caracteritzava pel fet de formar un conjunt homogeni des del punt de vista morfològic i constructiu. La nova fortificació, amb les cortines, les torres, les portes i el pas de ronda, responia a una unitat de projecte basada en la reutilització total del mur de la primera fase com a peça definitiva tant per la seva forma com per ser element constructiu, ja que servia d'encofrat de la nova obra.

D'aquesta manera, veiem que entre el parament antic i el nou, fet amb grans carreus i utilitzat de cara vista i encofrat exterior, es van abocar diferents capes d'*opus caementicium* fins a aconseguir l'amplada i l'alçària desitjades.

A la base de la muralla, i després d'una capa de morter pobre en calç, es van fer servir moltíssims materials lítics,⁷⁵ sovint amb una col·locació molt ordenada (fig. 35), tot i que a vegades s'utilitzaven simplement com a *caementa* abocats a la massa de formigó. Pel que sembla, aquests materials procedeixen, com ja s'ha dit, del desmuntatge de monuments de necròpolis i d'edificis suburbans: mollons, columnes i altars amb epígrafs, escultures o frisos. Qualsevol element era vàlid si es podia emprar com a material constructiu.

Amb relació al parament extern esmentat, es pot fer aquesta mateixa afirmació, però en aquest cas es va produir una selecció bastant més acurada, ja que aquests materials havien de ser per força prismàtics, per poder fer l'*opus quadratum* a què es destinaven. Com que eren blocs de reciclatge i per tal

⁷⁵ Malgrat que era majoritari l'ús de la pedra de Montjuïc, material bàsic de Barcelona al llarg de la seva història, en aquest moment no és l'exclusiu com passava en l'anterior muralla, sinó que en la construcció s'utilitza qualsevol tipus de pedra, sia marbre, calcària, etc., però, això sí, gairebé mai en la cara vista.

Fig. 35

Exemple d'un dels tipus de fonamentació de la muralla tardana (torre 23, carrer del Sotstinent Navarro), amb elements de construcció funeraris reaprofitats. (Foto: MUHBA)

Fig. 36

Exemple de parament d'*opus quadratum* (torre 26, carrer del Sotstinent Navarro), amb elements decoratius reaprofitats. (Foto: F. Puig)

d'aconseguir la solidesa i la imatge desitjades, es portava a terme un intens treball de tall de la pedra per disposar de les superfícies de suport, dels encaixos i dels acoblaments per a tots els blocs de procedència i dimensions diferents (fig. 36). En alguns casos, tot i que no sempre, s'eliminaven de la cara vista els relleus o les decoracions propis del seu emplaçament primitiu, no necessaris en la nova obra.⁷⁶

⁷⁶ Així va ser amb els relleus de *lictors* que es localitzaven en el sector del carrer del Sotstinent Navarro, prop de la torre 25, i que es van repicar fins a fer desaparèixer gairebé tot el gruix del relleu.

Fig. 37

Part alta del parament de la muralla tardana, amb el suposat parapet emmerletat, i detall de la motllura que delimita la part alta de la torre. Cortina entre les torres 22 i 23, al carrer del Sotstinent Navarro. (Foto: MUHBA)

L'aparença d'aquests paraments, que devien arribar gairebé fins als 10 metres d'alçària i tenir un gruix mitjà d'uns quatre metres, era la d'una edificació de gran qualitat i robustesa, de ben segur, si tenim en compte la bona execució i les dimensions de l'obra, com també les característiques i la naturalesa dels materials que es feien servir.

5. 1. 1 El pas de ronda

La part superior de les cortines defensives estava coronada per un pas de ronda que permetia la circumval·lació de la totalitat de la muralla a través de les torres. Es tractava d'un pas de més de tres metres d'amplada que, segons sembla, estava protegit per un parapet emmerletat. Si més no, així ho indiquen certes restes conservades en alguns punts del seu recorregut.⁷⁷

Així passa en el sector del carrer del Sotstinent Navarro, a la zona del Palau Requesens, on es conserven prou elements indicatius de les característiques físiques d'aquest element defensiu.⁷⁸ En aquest punt sembla que el parapet hauria estat format per dos tipus d'obra: un parament de la part inferior d'*opus quadratum*, de tres fileres seguides, amb una alçària total superior als 1,3 metres, i diversos merlets d'*opus certum* col·locats rítmicament al damunt, amb una amplada i una alçària que també superarien el metre (fig. 37).

Gràcies a una excavació a la part superior de la muralla, a la zona del carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call,⁷⁹ sabem que el pas estava pavimentat amb

⁷⁷ Concretament es conserven restes del que sembla que és una part del parapet al carrer del Sotstinent Navarro, entre les torres 22 i 23. Més recentment, les estructures localitzades al carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call, 5 han fet possible una revisió sobre el coneixement d'aquests elements del pas de ronda. Vegeu la nota 32.

⁷⁸ Tot i que la seva presència en aquesta façana és clara, encara queda algun dubte sobre la seva adscripció cronològica, sobretot pel que fa als possibles merlets. Nosaltres creiem que és molt possible que es tracti d'una obra original.

⁷⁹ Vegeu la nota 32.

opus signinum de força qualitat i amb una certa inclinació per facilitar l'evacuació de les aigües pluvials. El paviment de l'interior de les torres era més elevat que el de les cortines (aproximadament 0,25 metres).

Per accedir a l'adarb, creiem que s'aprofitava el mateix sistema d'escales de la fase altimperial, tot i que és possible que en època tardana es produïssin alguns canvis importants. Per exemple, en l'únic cas conegut de l'escala del subsòl del Museu d'Història de la Ciutat, a la plaça del Rei, l'accés fou substituït per una rampa, al peu de la qual es va construir un suposat cos de guàrdia.⁸⁰ No sabem si fenòmens de característiques semblants es poden extrapolar a altres punts de la muralla.

5. 1. 2 Les torres

Si hi ha algun element de la segona fortificació de la colònia que cridi l'atenció, a banda de la seva gran solidesa, aquest és el gran nombre de torres que la configurava, ja que sembla que se'n van construir 76,⁸¹ en un recorregut d'uns 1.315 metres, cosa que significava una mitjana realment molt alta si tenim en compte que els trams de separació entre cubs anaven dels 9 als 14 metres.

Malgrat que les torres eren de formes i dimensions diverses, responien a un mateix concepte i a uns mateixos paràmetres marcats per un projecte general. Així, veiem que es van concebre i construir al mateix temps els cubs de les torres i les cortines, i no s'ha trobat cap torre que s'adossés més tard al

⁸⁰ BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2001, *De Barcino a Barcinona*, p. 101.

⁸¹ Recordem que el nombre de torres referides a la bibliografia és d'entre 76 i 78, una variació que és normal si es té en compte que molts trams són desconeguts i que les distàncies entre torres no són homogènies. En general, s'accepta que el nombre més probable és el de 76, numerades a les descripcions de la bibliografia a partir de la torre 1, que correspon a la torre nord de la porta de la plaça Nova o *porta decumana*; la numeració avança en el sentit de les agulles del rellotge.

Fig. 38

Motlures reaprofitades com a base de la torre 25, al carrer del Sotstinent Navarro. (Foto: MUHBA)

mur. També és una constant que fossin cossos sortints cap a l'exterior de la cortina defensiva, sense ocupar mai l'espai urbà interior, ni tan sols de manera parcial.⁸²

En tots els casos, les torres estaven formades per dos cossos constructius de característiques diferents. Hi havia una part baixa, coetània i tècnicament idèntica a les cortines, però ressaltada moltes vegades per la presència d'elements ornamentals, atès que la majoria de les torres presentaven faixes o cornises motllurades que emmarcaven els llenços d'*opus quadratum*, a la base i al coronament. Aquestes motlures estaven col·locades amb cura, malgrat que eren elements reaprofitats d'altres edificis i, per tant, de qualitat i tipus molt diversos (fig. 38).⁸³ Aquest cos baix sobresortia del llenç entre 3,5 i 4 metres, amplada que corresponia aproximadament al mateix gruix que la muralla.

⁸² Fins i tot és possible que la torre o les torres del portal del Regomir, que, com ja hem vist, ocupa part de l'*intervallum*, es desmuntessin parcialment en el segment intern, que és tal com es van localitzar en el procés d'excavació, encara que no es tenen proves que això es produís en la fase que ens ocupa.

⁸³ Es dona el cas d'alguna base de llenços que també presenta algun tipus de motllura, tot i que sembla que és molt més esporàdic que en les torres. De tota manera, el més habitual és que les columnes presentin un relleix sense motllurar.

Fig. 39

Part frontal d'una de les torres (la 22, al carrer del Sotstinent Navarro) on es pot observar la diferent tipologia constructiva entre el cos baix i el cos alt. (Foto: F. Puig)

Fig. 40

Part alta de la torre 22, al carrer del Sotstinent Navarro, amb les finestres romanes afectades per la construcció de balcons al segle XVIII. (Foto: MUHBA)

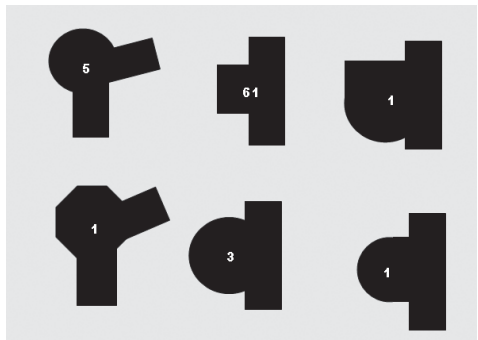

Fig. 41

Esquema tipològic de les diferents torres. S'observa el predomini de les quadrades (61) dins del total hipotètic de 76. La forma de les quatre torres de les portes NE i SO és indeterminada, probablement poligonal.

Fig. 42

Torre 33, a la plaça dels Traginers, de forma cilíndrica i situada en posició angular. (Foto: MUHBA, 1967)

A la part superior, a partir de les motlures esmentades i situat al mateix nivell que el pas de ronda, trobem el cos alt de les torres (fig. 39). Es tractava d'edificacions construïdes amb murs de poc més de 0,70 metres de gruix, fets en *opus certum* de bona qualitat que, a diferència del que passava en el cos baix, utilitzaven petits blocs de les pedreres de Montjuïc tallats *ex professo* per a l'obra.

En tots els casos coneguts o conservats, les torres tenien dos pisos (fig. 40), un arran del pas de ronda i un altre a un nivell superior, per bé que ignorem com es comunicaven entre si. Aquests espais corresponien a habitacles únics sense compartimentar, dotats d'obertures, sia portes o finestres, per a l'accés, la il·luminació i la defensa.

Les torres presentaven formes variades, però predominava la de tipus prismàtic amb base rectangular, ja que la trobem en 61 casos (fig. 41). A les cantonades més sortints del recinte defensiu, coincidint amb els quatre angles més marcats de la ciutat i els dos extrems del *castellum*, trobem torres de forma singular, cinc de les quals eren cilíndriques (fig. 42) i una era poligonal, tot i que és simptomàtic observar que els fonaments i la base eren de forma circular.

A les portes conegudes, la NO i la SE, es produeix un fenomen de diferenciació semblant, ja que les torres de flanqueig corresponien a prismes delimitats exteriorment per una cara corba que superava habitualment el semicercle. En el cas de la torre nord, publicada com a 1, de la porta de la plaça Nova, la forma era més irregular, ja que la presència de dos arcs dels aqüeductes⁸⁴ que li servien de base va obligar a una construcció que combinava el prisma rectangular amb un quart de cercle també ultrapassat. S'ignora la forma concreta de les quatre torres de les portes del *cardo*, malgrat

⁸⁴ Vegeu les notes 51 i 52.

que, per la seva representació gràfica en plànols i gravats anteriors a la seva desaparició, en el cas de la porta NE, sembla que eren poligonals⁸⁵ (vegeu la fig. 1). Finalment, hi ha un cas dubtós d'una torre situada al carrer d'Ataülf cantonada amb Timó, pertanyent al *castellum*, en la qual la documentació planimètrica del moment de la seva desaparició sembla que indica que era prismàtica amb la cara externa semicircular, mentre que altres fonts indiquen que podria haver estat totalment prismàtica.

En tots els casos sembla que la cara que donava a l'interior de la ciutat era sempre plana i estava enrasada amb la cara interna de la muralla, i que els costats de la torre que coincidien amb el pas de ronda també eren plans.

L'estudi dels cossos alts de les torres presenta moltes dificultats, perquè en els casos que s'han conservat en alçària, totalment o parcialment, les refaccions, fruit de la seva reutilització secular, han fet desaparèixer molts dels seus elements significatius, o els han modificat substancialment. Només combinant dades de diverses torres ens podem acostar a una visió hipotètica de la seva configuració original.

Així, veiem que l'accés a les torres era a través de dues portes oposades que estaven al nivell de l'adarb, situació que devia permetre la circulació entre els diferents trams de la defensa urbana. Es tractava d'obertures amb arc de mig punt, amb una alçària propera als 2,2 metres i una amplada que se situava al voltant dels 1,2 metres. És interessant observar que en una de les torres del tram de muralla del Pati Llimona, a prop de la porta marítima, s'ha conservat

⁸⁵ J. O. Granados opina que aquestes torres de flanqueig devien tenir una forma prismàtica rectangular, com la majoria. Vegeu la nota 4. Se suposa que les torres que flanquejaven la porta corresponien a la fase tardana, tot i que no podem descartar que originàriament aquesta porta i la seva oposada ja tinguessin torres.

A

B

Fig. 43

Portes del pas de ronda. (A) Porta paredada del pis alt de la torre 15, base del campanar de la capella de Santa Àgata. (B) Porta paredada de la torre 35, al Pati Llimona. (Foto: F. Puig)

cegada una porta d'accés a una de les torres que s'ubica a la cara interna de la ciutat (fig. 43 B), a uns quants metres d'alçària sobre l'*intervallum*. No sabem a què responia aquesta ubicació, que podem qualificar de difícil o anòmala, però és una constatació que cal tenir present per a altres punts de la muralla, atès que no tenim prou dades per dir si es tractava d'una excepció o bé de la norma, amb relació a la cara interna de les torres.⁸⁶

Una altra constatació amb algunes dificultats d'interpretació és la de la presència de portes, en comptes de finestres, a l'altura del pis superior de les torres, just al damunt de les portes esmentades anteriorment (fig. 43 A). Es tracta de portes de dimensions una mica més modestes, d'uns dos metres

⁸⁶ Recordem que a les torres de la muralla de Lugo s'observa una situació similar, tal com recull la ponència presentada en aquest mateix congrés.

d'alçària per un d'amplada, que se situaven a uns quatre metres d'altura sobre l'adarb i de les quals, ara com ara, tenim quatre exemples conservats: un a la torre que serveix de base al campanar de la capella reial de Santa Àgata; uns altres dos a l'interior de la finca de Lledó, 7, a les dues torres que hi ha, i finalment un altre cas a la mateixa torre del Pati Llimona esmentada abans. Es tracta de punts on la conservació d'aquests elements permet posar en qüestió la configuració física del cos alt i les seves funcionalitats o reunir indicacions sobre aquest aspecte. Novament es fa difícil afirmar o qüestionar si es tracta d'un sistema esporàdic o, al contrari, normal dins del conjunt.

Les finestres es distribuïen en totes les cares de les torres, fins i tot en les que miraven cap a l'interior urbà, i potser d'una manera uniforme, tot i que l'estat de conservació general impedeix assegurar-ho. Les dimensions mitjanes de l'obertura de les finestres se situaven al voltant dels 0,70 metres d'amplada i una mica més d'un metre d'alçària.

Així, un habitacle típic tindria dues finestres a la paret frontal i una en cada un dels laterals, que es complementarien amb les dues portes del pas de ronda i una porta o finestra a la part posterior. Aquest model amb finestra, pel que sembla, només correspon al pis superior.

L'estat actual del monument impedeix apuntar cap element indicatiu de les característiques de les cobertes de les torres, que podrien haver estat tant un terrat practicable amb parapet perimetral com un sistema format per teulades de *tegulae*.

5. 1. 3 Les portes urbanes

El recreixement extern de la muralla va anar acompanyat d'una redefinició del sistema d'accessos a la colònia que va consistir en una monumentalització i un reforç notables, tot i que no va comportar cap canvi d'ubicació. No farem referència a les portes NE i SO corresponents al pas de la *via augusta*, atès que no tenim altres dades per afegir al que ja hem dit en la fase anterior, si bé és bastant segur que van patir les adaptacions necessàries al nou projecte de defensa, també observades en els altres dos accessos coneguts. Són canvis bastant notables, com veurem tot seguit. N'hi ha prou de recordar que les representacions més antigues que tenim d'una d'aquestes portes ens indiquen que una de les torres era de forma polièdrica, amb una base semblant a un pentàgon irregular (vegeu la fig. 1).⁸⁷

5. 1. 3. 1 Porta NO, a la plaça Nova, coneguda com a *porta decumana*⁸⁸

Aquesta porta, com ja s'ha vist, era d'origen fundacional i de formulació trifora simple. Es va remodelar intensament en època baiximperial, tant en la part externa com en les seves estructures interiors. El procés de construcció de la segona muralla va comportar un redisseny de la porta que li va donar

⁸⁷ Una planta de la zona de la porta permet una aproximació a la seva morfologia, suposant que la torre que es representa sigui l'original tardoromana. CARRERAS CANDI, F., s/d, diu: «[...] la Presó vella, ahont existia la porta del E. Defensaven aquesta porta dues torres (la de la dreta cayguda en 1715 i la de la esquerra derrocada en 1848)», però no hi ha res que ens informi sobre la seva aparença. Vegeu la nota 4.

⁸⁸ Respecte a aquesta porta recollim la denominació més habitual de la bibliografia, malgrat que som conscients que no és clara, si tenim en compte el model de distribució de portes dins dels campaments romans, perquè probablement, per orientació, hauria de correspondre a la *porta praetoria*. D'aquesta manera, per exemple, s'observa que en publicacions recents la porta rep aquest nom. Vegeu HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006, p. 76.

Fig. 44

Planta de la porta NO, a la plaça Nova, en la fase del baix imperi.
(Tractament gràfic: V. Cabral)

un aspecte de gran solidesa i de potència defensiva. Veiem, així, que a la cara externa s'hi van afegir dues torres d'aparença exterior semicilíndrica que es van encaixar a la façana de la porta original, just al costat de les portes per als vianants (fig. 44). Es tractava de torres, com passava pràcticament amb tota la muralla, de base massissa i amb dos pisos practicables a la part superior; en les remodelacions que s'han dut a terme en diferents moments històrics s'han perdut les finestres originals.

En el cas que ens ocupa, la presència dels aqüeductes altimperials va motivar irregularitats a la torre septentrional, coneguda en diverses planimetries com a torre 1 i localitzada a l'edifici de la Casa de l'Ardiaca, ja que la nova construcció havia de fer compatible la funció defensiva amb l'entrada d'aigua a la ciutat. Així, la forma final va ser el resultat de cegar amb blocs els arcs finals dels aqüeductes i de massissar-ne l'interior amb *opus caementicium*, deixant intactes els canals de la part superior. Aquest condicionant va donar lloc a la forma bastant original d'aquesta torre, ja que a l'extrem nord corresponia a una cara prismàtica rectangular que acabava a la cara oest en forma de quart de circumferència força ultrapassada, gairebé un semicilindre, per no cegar la porta de vianants. És el mateix cas que el de l'altra torre, que se situava al Palau del Bisbe i era també de forma externa semicircular, lleugerament ultrapassada. Tanmateix, en aquest exemple la seva posició era la correcta, amb la semicircumferència en posició frontal (vegeu la fig. 44).

La remodelació interna també fou notable, atès que es va afegir a les estructures precedents un cos format per galeries i voltes de canó que devien sostenir pisos superiors. No entrarem en la descripció de les estructures interiors conservades, perquè ja està prou recollida en les publicacions de J. O. Granados. Aquestes noves construccions s'unirien per la part posterior als pisos alts de les torres⁸⁹ per formar un cos sortint cap a l'interior de la colònia de més de 20 metres de façana interior per uns sis de profunditat mínima. N'ignorem l'alçària. Es tracta, pensem, d'estructures complexes de les quals gairebé no tenim restes conservades pel que fa a l'alçat i que reforçarien el sistema de defensa en els punts més febles i significatius del recinte defensiu, com ara les portes.

⁸⁹ Vegeu la figura 3.

5. 1. 3. 2 La porta SE o marítima i l'anomenat *castellum*, al carrer del Regomir

En aquests moments, el sector del portal del Regomir és on els resultats de les recerques arqueològiques recents aporten nous i millors fruits que permeten avançar en el coneixement de la gènesi i el desenvolupament de les defenses urbanes. Ja s'ha comentat en el capítol corresponent que el portal original es va edificar en el període augustal amb un marcat caràcter monumental, seguint un esquema de tres obertures flanquejades, segurament, per dues torres cilíndriques simètriques.

També s'ha comentat que a la part externa de la muralla de la ciutat, a la zona tocant a la porta marítima, es van construir des de molt aviat dos edificis que, per les seves característiques i dimensions, corresponien a edificis públics. Una d'aquestes construccions, la situada més cap a l'est, era un edifici termal immediat a la muralla augustal,⁹⁰ que probablement va quedar afectat directament pel procés de construcció del sistema defensiu tardoromà i va arribar a desaparèixer del tot. En canvi, l'edifici extern, situat a migdia del portal, va sobreviure durant bona part del procés de refortificació.

Es tracta d'un edifici de construcció altimperial i de grans dimensions, conegut només parcialment⁹¹ dins del procés d'excavació que s'ha portat a terme fins avui (fig. 45). Es fa difícil establir-ne la funcionalitat, tot i que creiem que s'ha de relacionar directament amb les activitats portuàries. És molt probable que l'accés a aquest edifici fos a través d'una estructura de galeria o *ambulacrum* perimetral d'uns tres metres d'amplada interior que s'ha pogut localitzar en paral·lel a l'actual carrer del Regomir. També és probable

⁹⁰ Vegeu MIRÓ, C.; PUIG, F., 2000, p. 177-178.

⁹¹ Per a la descripció de les estructures conegudes i la seva datació, vegeu HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006.

Fig. 45

Planta del sector de l'edifici públic trobat al número 6 del carrer del Regomir, juntament amb la situació de la muralla del *castellum*. (Dibuix: ACTIUM, SL)

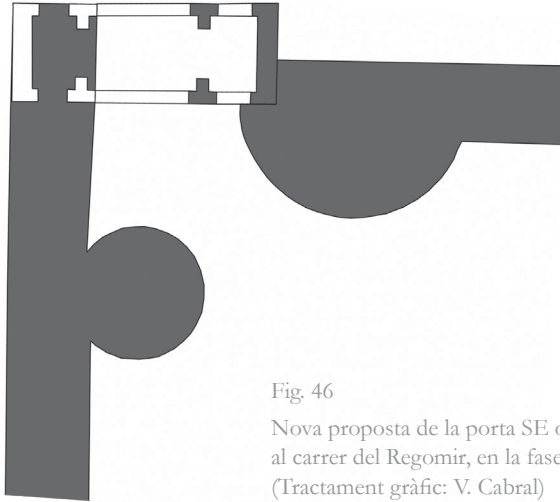

Fig. 46

Nova proposta de la porta SE o marítima,
al carrer del Regomir, en la fase tardoantiga.
(Tractament gràfic: V. Cabral)

que s'accedís a aquesta galeria per l'esmentada Porta Gèmina, la qual, per les seves característiques físiques externes, conferiria una notable singularitat a la façana de l'edifici. Aquest fenomen s'inscriu dins d'un entorn que marcava l'accés a la colònia, on es ressaltaria un aspecte general de grandiositat, amb la porta urbana monumental, les termes públiques immediates i l'edifici que ens ocupa.

Aquesta construcció, sens dubte important per a la vida urbana, tot i que no en tenim clara la funció, va quedar englobada i conservada dins del nou sistema de defensa, a diferència d'altres que no van tenir tanta sort. D'aquesta manera, en el procés de redefinició de la muralla tardana es va construir expressament un mur defensiu perimetral d'uns 150 metres de llargada, dotat de set torres, per protegir-lo. Aquest és el sector de la fortificació que, per morfologia i dimensions, es coneix en la bibliografia com a *castellum*.⁹²

Per a la definició d'aquest nou sector de muralla es va aprofitar l'estructura de base del passadís esmentat, si més no en el sector conegut, que es va farcir

⁹² Vegeu HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006.

A

B

Fig. 47

Vistes del carrer del Regomir. (A) Dibuix de Ll. Rigalt del 1861 on s'observa la torre cilíndrica on es va localitzar l'obertura coneguda com a Porta Gèmina. (B) La mateixa vista en l'actualitat. (Foto: F. Puig)

amb *opus caementicium* i es va dotar amb un parament extern d'*opus quadratum*, de característiques idèntiques a les de la resta de la fortificació, cosa que fa pensar que van ser coetanis.

Per la seva situació topogràfica, i sense tenir-ne una constatació arqueològica directa, pensem que el procés constructiu del nou tram de muralla localitzat al carrer del Regomir va haver d'afectar notablement el sector meridional de la porta marítima. Concretament, la seva alineació havia de modificar necessàriament l'accés meridional de vianants de la porta augustal i la torre immediata. Creiem que aquest sector de la defensa va ser enderrocat o anul·lat per crear el nou angle de la fortificació (fig. 46). En aquest procés, la torre meridional de la porta augustal es va substituir per una altra de forma semicilíndrica d'uns sis metres de diàmetre, situada en un punt més avançat del nou mur defensiu, a uns sis metres de la façana de la porta original. A l'interior van quedar ocultes les estructures de l'accés conegut com a Porta Gèmina, que, com hem vist, va documentar Puiggarí a mitjan segle XIX (fig. 47 A i B).

Fig. 48

Interior del pas de vianants de la porta SE, al carrer del Regomir. En destaquem la presència del reforç del brancal de la porta causat pel recreixement extern de la torre de flanqueig, la base de la qual s'observa a l'exterior de l'edifici. (Foto: F. Puig)

La construcció de la muralla tardana va afectar també la torre oriental de la porta que es conserva a l'edifici del Pati Llimona i en aquell moment va duplicar la seva potència exterior. En canvi, a l'interior, pel que sembla, es va desmuntar parcialment i es va eliminar tot el parament d'*opus quadratum* semicircular que ocupava l'espai de l'*intervallum*, substituït per un altre d'*opus certum* seguint l'alineació de la resta del parament intern. Malgrat això, l'espai interior de la torre va continuar buit i va quedar ocupat al segle XVI per una capella sota l'advocació de sant Cristòfol.

En el desenvolupament del recreixement d'uns dos metres de la torre esmentada, el nou encaix amb la façana devia resultar difícil, atès que sobrepassava l'espai disponible entre la torre i l'obertura de la porta per als vianants. Per resoldre el problema es va construir un reforçament suplementari d'uns 0,25 metres de gruix que feia de nou brancal de la porta conservada (fig.

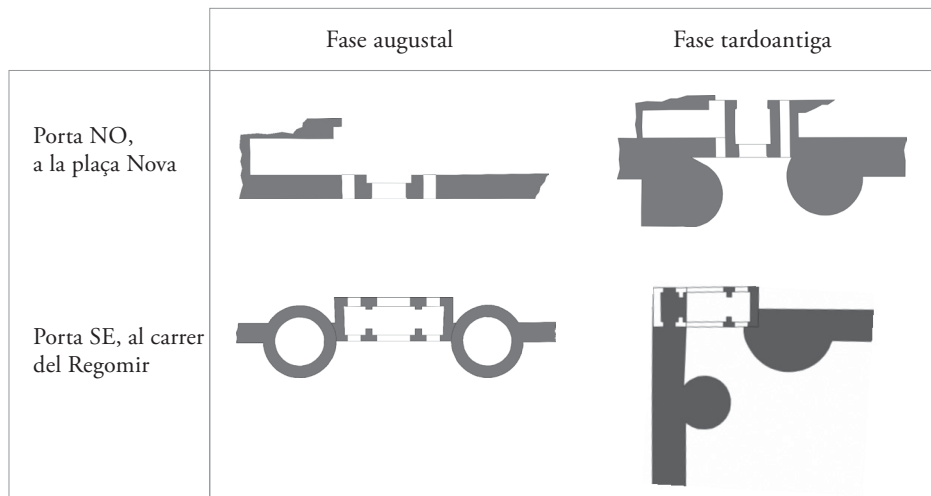

Fig. 49

Esquema dels canvis soferts per les dues portes conegudes amb relació a les dues fases del sistema defensiu. (Tractament gràfic: V. Cabral)

48). En canvi, sembla que els àmbits interiors de la porta no van patir canvis fins que, a partir dels segles V i VI, va quedar inutilitzada.⁹³

En resum, en tot aquest procés de construcció de la muralla tardana i del *castellum* les diverses obertures de la porta sembla que han patit canvis notables. A la porta trífora original es va reformar, com hem vist, la de vianants oriental. Segurament també es va perdre tot el portell meridional. Com a conseqüència de tot això, dins d'aquest procés de reforma l'arc central es va substituir per un altre de qualitat inferior i en els nous paraments es van fer servir materials procedents d'altres construccions.

Més tard, el portell conservat es va inutilitzar, com dèiem abans, i es va convertir en una porta monòfora que, en el període medieval, va passar a ser el portal o castell del Regomir (fig. 49).

⁹³ MAROT, T., 1994.

6. Hipòtesi sobre la cronologia

Al llarg de les pàgines precedents hem vist l'avanç progressiu que ha permès que, després de segles de recerca, avui tinguem una idea clara del traçat de la muralla augustal fundacional i de la baiximperial.⁹⁴ En canvi, encara hi ha dubtes sobre la ubicació cronològica exacta d'aquesta última muralla, que, no ho oblidem, durant molt temps va ser considerada l'única.

Repassem breument les diverses datacions que s'han anat adjudicant a la muralla tardana.

Pràcticament fins gairebé al segle XIX es va considerar púnica. Fins a mitjan segle XIX, amb els treballs ja al·ludits de Cellés i els Mestres i el llibre d'A. A. Pi i Arimon, no es va donar definitivament per romana, amb algunes excepcions que la van qualificar de postromana.⁹⁵

Tanmateix, es va considerar romana només la part baixa de la muralla, l'elaborada en *opus quadratum*, i tot i així amb notables oscil·lacions d'atribució per part d'un mateix autor. Aquest és el cas del pare F. Fita,⁹⁶ que va anar canviant d'opinió durant els molts anys que es va dedicar a l'estudi de les inscripcions romanes de Barcino. Li causava una perplexitat especial la inscripció de Gai Celi (*IRC*, IV, 57), cosa que va succeir amb molts altres estudiosos fins no fa gaire; ara sembla que hi ha un acord general en el fet que es tracta d'una inscripció d'època augustal que al·ludeix a la muralla fundacional de la colònia de Barcino.

⁹⁴ La doble muralla es va detectar ja en les excavacions d'A. Duran i Sanpere i de J. de C. Serra Ràfols. Vegeu aquest últim autor, 1964, p. 18; GRANADOS, J. O., 1991, p. 173-178, i 1993, p. 26.

⁹⁵ Vegeu BALIL, A., 1961, p. 27, notes 8-9.

⁹⁶ Vegeu la nota 15.

Fou A. de Bofarull⁹⁷ qui va suggerir que la muralla de Barcelona s'hauria construït amb motiu de les invasions germàniques del segle III dC i qui va observar els paraments en petit aparell dels cossos superiors, tot i que els va considerar medievals.

A partir d'aquest moment, els estudis de J. Puig i Cadafalch i F. Carreras Candi van insistir en la cronologia del segle III, i els treballs d'A. Duran Sanpere a la Casa de l'Ardiaca van fer possible la comprovació que també la part superior de la muralla en carreuó era romana. Així mateix, el breu però transcendent estudi d'I. A. Richmond en va establir la ubicació dins d'un moment tardà.⁹⁸

La dificultat rau ara a acotar el moment de la construcció. És posterior al final del segle III i anterior a l'arribada dels visigots i al regnat d'Ataülf, qui va triar Barcino com a capital precisament per les seves potents defenses. Recentment, s'ha volgut atribuir a època visigoda la construcció de les muralles, però l'argumentació adduïda sembla mancada d'una base sòlida, a més de ser difícil d'explicar dins d'un context de principis del segle V.⁹⁹

Així, doncs, queda pendent precisar quan, dins d'aquesta forquilla cronològica d'uns 120 anys, es van erigir les muralles tardanes. La potència de la construcció parla per si sola d'una obra molt costosa realitzada seguint un projecte al llarg d'un període dilatat, cosa que només es podria haver emprès en un moment de força econòmica i de reorientació de la ciutat.

⁹⁷ BOFARULL, A. DE, 1876.

⁹⁸ Vegeu les notes 17, 18, 20 i 21.

⁹⁹ GRANADOS, J. O., 1993, p. 28-30. Es tracta d'una hipòtesi que no hem compartit mai.

Efectivament, l'amortització de les necròpolis altimperials i de la majoria d'edificis extramurs s'ha de posar en relació amb una nova planificació de l'entorn que, tanmateix, no va afectar els espais públics que, com el fòrum, van continuar drets i amb els seus monuments seculars fins al segle v. D'altra banda, hem de tenir en compte que el segle IV dC va ser per a Barcino una etapa florent, que tenia com a garant, a més, el poder eclesiàstic exercit per famílies senatorials amb membres tan destacats com el bisbe Pacià i el seu probable fill Numi Emilià Dextre, estret col·laborador de l'emperador Teodosi i homenatjat en un pedestal erigit al fòrum de la ciutat.¹⁰⁰

Malgrat que disposem de diverses recerques arqueològiques recents en àrees pròximes a la muralla, la manca d'estratigrafies relacionades directament amb el procés constructiu continua fent difícil precisar aspectes cronològics relacionats amb el moment concret de la construcció del sistema de defensa tardoromà. La raó d'això és que els fonaments de la muralla es van fer utilitzant un sistema d'encofrat perdut que no proporciona materials directes associats. Tot això s'agreuja per la parcialitat de les intervencions i per les múltiples afectacions seculars del subsòl de la ciutat.

Amb tot, algunes dades ens permeten aproximar-nos a la datació del moment constructiu: d'una banda, alguns sondatges i excavacions recents, com els realitzats a les finques dels palaus del Pati Llimona i del Correu Vell,¹⁰¹ Regomir, 7-9,¹⁰² Regomir, 6,¹⁰³ o Avinyó, 15¹⁰⁴ i 16;¹⁰⁵ d'altra banda, el procés

¹⁰⁰ *IRC*, IV, 36.

¹⁰¹ Dirigides per J. E. García Biosca i X. Solé. Informes i documentació en general al Centre de Documentació del MUHBA.

¹⁰² Dirigida per A. Monleón. Informes i documentació en general al Centre de Documentació del MUHBA.

¹⁰³ Dirigida per J. Hernández-Gasch. Vegeu HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006.

¹⁰⁴ Dirigida per A. Vilardell. Memòria al Centre de Documentació del MUHBA.

¹⁰⁵ Dirigida per C. Belmonte. Informes i documentació en general al Centre de Documentació del MUHBA.

de revisió de materials d'antigues intervencions.¹⁰⁶ La conjunció de totes aquestes dades ha de permetre, a curt termini, tenir prou material per afinar les datacions.

En conjunt, podem avançar que tot sembla indicar que l'inici del procés constructiu s'ha de situar vers la meitat del segle IV, ja que els materials que es localitzen en aquests nivells i que permeten precisar la datació sempre se situen cronològicament entre finals del segle III i mitjan segle IV. Això s'esdevé tant en les fases d'abandó dels edificis extramurs com amb els materials localitzats en relació amb algun dels fonaments de l'obra.¹⁰⁷

Volem insistir en la datació del moment de construcció de la muralla del *castellum*, a partir de l'excavació de diversos sondatges a la finca del carrer del Regomir, 6. En les primeres dades publicades,¹⁰⁸ J. Hernández proposa, malgrat l'exigüitat de les estratigrafies i els elements de què disposa, que la data de construcció de la fortificació s'ha de situar amb anterioritat al 360 dC, una dada important, perquè permet emmarcar, per extrapolació al conjunt, un procés de reforçament urbana el desenvolupament del qual sembla que es confirma dins de la segona meitat del segle IV, i no al segle V, com s'havia publicat.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Actualment en curs per A. Ravotto. Tesi de tercer cicle de la Universitat Autònoma de Barcelona.

¹⁰⁷ En aquests moments no ens podem estendre en les tipologies dels materials apareguts, ja que aquest no és l'objecte de la ponència. Les diferents fases d'estudi de les estratigrafies i dels materials ceràmics i numismàtics estan en curs i esperem que aviat els diversos autors aportaran dades importants sobre la qüestió.

¹⁰⁸ HERNÁNDEZ-GASCH, J., 2006, p. 88-89.

¹⁰⁹ JÁRREGA, R., 1991; GRANADOS, J. O., 1993.

Aquestes dades s'han de considerar amb una certa precaució, a l'espera dels resultats més definitius que aportin els diversos autors que, com acabem de recordar, estudien ara el cas.

De tota manera, cal rebutjar les datacions proposades dins del segle v per a la generació i la construcció del nou sistema defensiu. Tot i això, no hem de descartar que en punts concrets del conjunt, o en sectors sotmesos a processos reconstructius, es puguin identificar reparacions que aportin materials datats en moments cronològics molt més tardans. No debades ens trobem davant d'un monument complex que, des de la seva primera concepció, passant per la reestructuració tardoromana que ens ocupa i finalment amb la reutilització medieval, i la pèrdua consegüent d'utilitat a partir de la segona meitat del segle XIII, va patir els diferents canvis fruit dels avatars històrics de la ciutat.

Bibliografia

ABASCAL, J. M. *Fidel Fita. Su legado documental en la Real Academia de la Historia*. Madrid: 1999.

ABASCAL, J. M. «Fidel Fita». A: *Pioneros de la arqueología en España. Del siglo XVI a 1912*. Alcalá de Henares: 2004, p. 299-305.

ADROER, A. M. «Ceràmica trobada a la torre poligonal de la muralla romana», *CAHC*, XIII. Barcelona: 1969, p. 69-79.

ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J. DE C.; COLOMINAS, J. *Carta arqueològica de España. Provincia de Barcelona*. Madrid: 1945, p. 54-78.

BALIL, A. «Las murallas romanas de Barcelona», *Anejos de Archivo Español de Arqueología*, II. Madrid: 1961.

BALIL, A. «Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino», *Bibliotheca Archaeologica*, IV. Madrid: CSIC, 1964.

BANKS, PH. «L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300». A: SOBREQÜÉS, J. (dir.). *Història de Barcelona 2. La formació de la Barcelona medieval*. Barcelona: 1992, p. 27-71.

BASSEGODA, J. *El templo romano de Barcelona, amb «Memoria sobre el colosal templo de Hércules» d'Antoni Cellés i Azcona*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1974.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. *De Barcino a Barcinona. Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Barcelona: MHCB, 2001.

BLASCO, M.; GRANADOS, J. O.; LAORDEN, V. DE; MIRÓ, C.; PRADA, J. L.; PIQUER, E.; PUIG, F.; ROVIRA, C. *L'avinguda de la Catedral. De l'ager de la colònia Barcino a la vilanova dels arx*. Barcelona: 1992.

BOFARULL, A. DE. *Història de Catalunya I*. Barcelona: 1876.

CABALLÉ, F.; GONZÁLEZ, R. *Estudi documental de la finca del carrer Regomir, 7-9, Barcelona*. Barcelona: Centre de Documentació del MHCB, 1998 [inèdit].

CARRERAS CANDI, F. *La ciutat de Barcelona. Geografia general de Catalunya*. Barcelona: s/d, p. 33-138.

CARRERAS, C. «Els abocadors en el món romà: el cas de Londinium i Barcino», *Pyrenae*, 29. Barcelona: 1998, p. 147-160.

CASASSAS, LL. «El pla de Barcelona. El territori i el marc natural». A: SOBREQÜÉS, J. (dir.). *Història de Barcelona 1. La ciutat antiga*. Barcelona: 1991, p. 59-90.

Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad (CAHC). Barcelona.

CUBELES, A.; PUIG, F. «Les fortificacions de Barcelona». A: *Abajo las murallas*. Barcelona: MHCB, 2004, p. 48-72 [catàleg d'exposició].

DIVERSOS AUTORS. *Annari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993.

DIVERSOS AUTORS. *De l'aqüeducte romà als pous de Montcada. La conducció d'aigua a Barcelona*. Barcelona: MHCB, s/d.

DURAN I SANPERE, A. «Vestigios de la Barcelona romana en la plaza del Rey», *Ampurias*, V, 1943. Traducció al català a DURAN I SANPERE, A., 1972.

DURAN I SANPERE, A. «Noticias de excavaciones. Bajada de la Canonja y calle de los Condes», *Barcelona Divulgación Histórica*, I. Barcelona: 1945, p. 23-24.

DURAN I SANPERE, A. «La torre poligonal (núm. 6) de la muralla romana», *CAHC*, XIII. Barcelona: 1969, p. 51-67.

DURAN I SANPERE, A. «Vestigis de la Barcelona romana a la plaça del Rei». A: *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*. Barcelona: 1972, p. 65-85.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone sauf Barcino (IRC I)*. París: 1984.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Inscriptions romaines de Catalogne IV. Barcino (IRC IV)*. París: 1997.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Inscriptions romaines de Catalogne V. Suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum (IRC V)*. París: 2002.

FLORENSA, A. *Las murallas romanas de la ciudad*. Barcelona: 1958.

FLORENSA, A. «Restauraciones y excavaciones. Barcelona durante los últimos veinticinco años», *CAHC*, VI. Barcelona: 1964 a, p. 5-36.

FLORENSA, A. *La valoración urbanística del circuito romano de Barcelona*. Barcelona: 1964 b.

GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S. *Atlas de Barcelona*. Barcelona: 1982, 2a ed.

GRANADOS, J. O. «Notas para el estudio topográfico de la colonia Barcino en el siglo I: la primera muralla de la ciudad», *Symposion de Ciudades Augusteas*, II. Saragossa: 1976 a, p. 215-223.

GRANADOS, J. O. «Estudios de arqueología romana barcelonesa: la puerta decumana o del noroeste». Barcelona: *Pyrenae*, 12, 1976 b, p. 157-171.

GRANADOS, J. O. «La torre de flanqueo SO de la puerta decumana de la colonia Barcino», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 9, 1980, p. 425-445.

GRANADOS, J. O. «La primera fortificación de la colonia Barcino», *Papers in Iberian Archaeology*, BAR 193(1), 1984, p. 267-319.

GRANADOS, J. O. «Estructura urbana de la ciutat romana». A: SOBREQUÉS, J. (dir.). *Història de Barcelona 1. La ciutat antiga*. Barcelona: 1991, p. 139-201.

GRANADOS, J. O. *Barcelona en la baixa romanitat, III Congrés d'Història de Barcelona*, I. Barcelona: 1993, p. 25-42.

GRANADOS, J. O. «Excavaciones en la muralla romana de Barcelona. Descubrimiento del paso de ronda y restitución de una de las torres bajoimperiales», *Revista de Arqueología*, 192, 1997, p. 6-9.

GRANADOS, J. O.; GARCÍA BIOSCA, J. E.; PIQUÉ I FERRER, E.; SOLÉ, X. *La porta romana del Pati d'en Llimona. Carrer del Regomir*. Barcelona: MHCB, 1991.

GRANADOS, J. O.; RIERA, S.; MIRÓ, C.; PUIG, F. *Guia de la Barcelona romana i alt-medieval*. Barcelona: 1995.

GURT, J. M.; RODÀ, I. «El pont del Diable. El monumento romano dentro de la política augustea», *Archivo Español de Arqueología*, 78, núm. 191-192, 2005, p. 147-165.

HAUSCHILD, T. «Murallas de Hispania en el contexto de las fortificaciones del área occidental del Imperio Romano», *Actas del XIV Congreso Internacional de Arqueología Clásica*, I. Tarragona: 1993, p. 223-232.

HERNÁNDEZ-GASCH, J. «The Castellum of Barcino: From its Early Roman Empire Origins as a Monument Public Place to the Late Antiquity Fortress», *QUARHIS (Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona)*, 2. Barcelona: 2006, p. 75-91.

HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. *Disertación histórico-monumental de Barcelona desde su fundación hasta la época condal. Disertación sobre la época del primer recinto fortificado de Barcelona*. Tarragona: 1864.

IZQUIERDO, P. «Barcino i el seu litoral: una aproximació a les comunicacions marítimes d'època antiga a la Laietània». A: *La formació del cinturó industrial de Barcelona*. Barcelona: 1997, p. 13-21.

JÁRREGA, R. «Consideraciones sobre la cronología de las murallas tardorromanas de Barcelona: ¿una fortificación del siglo v?», *Archivo Español de Arqueología*, 64, 1991, p. 326-335.

LABORDE, A. DE. *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Montserrat: 1803 (edició del 1974).

LAMBOGLIA, N. «Opus certum», *Rivista di Studi Liguri*, XXIV, 1958, p. 158-170.

MAROT, T. «Monedas procedentes de la Porta Decumana de Barcino: un ejemplo de circulación tardorromana», *IX Congreso Nacional de Numismática*. Elx: 1994, p. 203-214.

MAYER, M.; RODÀ, I. «El abastecimiento de aguas a la Barcelona romana. Reconstrucción de su trazado», *Segovia y la arqueología romana. Actas del Congreso Internacional de Arqueología Romana (Segovia, 1974)*. Barcelona: 1977, p. 265-277.

MIRÓ I ALAIX, N. «Noves dades sobre la muralla romana de Barcino: el pas de ronda conservat al carrer de l'arc de Sant Ramon del Call», *QUARHIS (Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona)*, 1. Barcelona: 2005, p. 59-67.

MIRÓ, C.; PUIG, F. «Edificios termales públicos y privados en Barcino». A: FERNÁNDEZ OCHOA, C.; GARCÍA ENTERO, V. (ed.). *Termas romanas en el occidente del imperio. Coloquio internacional de arqueología (1999)*, 2000, p. 171-178.

OLIVÉ, J. «Les rieres del pla de Barcelona a mitjan segle XIX», *III Congrés d'Història de Barcelona*, 2. Barcelona: 2003, p. 399-408.

PALLARÈS, F. «Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino», *CAHC*, XIII. Barcelona: 1969, p. 5-42.

PALLARÈS, F. «La topografia i els orígens de la Barcelona romana», *CAHC*, XVI. Barcelona: 1975, p. 5-48. Traducció al castellà de l'article publicat a *Rivista di Studi Liguri*, XXXVI, 1970, «Ommaggio a Fernand Benoit», IV, p. 63-102.

PEIRÓ, X. «L'obertura i construcció de la Via Laietana». *A: La construcció de la gran Barcelona. L'obertura de la Via Laietana, 1908-1958*, 2001, p. 54-77 [catàleg d'exposició].

PI I ARIMON, A. A. *Barcelona antigua y moderna, descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*. Barcelona: 1854, 2 volums.

PONZ, A. *Viage de España en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*. Madrid: 1788, vol. XIX.

PUIG I CADAFALCH, J. *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona: 1934. Segona edició del vol. I de *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Barcelona: 1909 (ed. facsímil, IEC, Barcelona: 1983).

PUIG, F. «Ciutat i muralla de Barcino». *A: Del romà al romànic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, p. 84-86.

PUIGGARÍ, J. «Fachada romana delante de la capilla de San Cristóbal», *Revista de Catalunya*, I. Barcelona: 1862.

PUJADES J. *Coronica Universal del Principat de Cathalunya*. Barcelona: 1609.

RICHMOND, I. A. «Five Town-walls in Hispania Citerior», *The Journal of Roman Studies*, XXI, 1931, p. 86-100.

RODÀ, I. «La escultura del sur de la Narbonense y del norte de Hispania citerior: paralelos y contactos», *III Reunión sobre Escultura romana en Hispania (Córdoba 1997)*. Madrid: 2000, p. 173-196.

RODÀ, I. «Militares en un área inerte de Hispania citerior», *II Congreso de Arqueología Militar Romana en Hispania* (2004). Lleó (en prensa).

SERRA RÀFOLS, J. DE C. «Las excavaciones en la muralla romana de la calle de la Tapinería de Barcelona», *Zephyrus*, X, 1959, p. 129-141.

SERRA RÀFOLS, J. DE C. «Notas sobre el sector nordeste de la muralla romana de Barcelona», *CAHC*, V. Barcelona: 1964, p. 5-64.

SERRA RÀFOLS, J. DE C. «Recintes murats a la regió central de Catalunya», *Arquitectura Clòpia Catalana Balear*. Barcelona: 1965, p. 118-122.

SERRA RÀFOLS, J. DE C. «Balanç i estat actual de l'estudi de la muralla romana de Barcelona», *CAHC*, X. Barcelona: 1967, p. 129-148.

TATJER, M. «Josep Oriol Bernadet (1811-1860) i la seva aportació a la ciència, la tècnica i l'arquitectura del segle XIX. Apunts per a una biografia», *Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, sèrie documental de *Geo Crítica*. Barcelona: 2005.

TORRES ORIOL, J. *Barcelona històrica, antiga y moderna*. Barcelona: s/d.

VILA, P.; CASASSAS, LL. *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*. Barcelona: 1974.

WEISS, H. «The Roman Walls of Barcelona», *Archaeology*, 14, 1961, p. 188-197.

Muhba textures

Una revista del Museu d'Història de Barcelona que presenta textos relacionats amb els programes de la institució (recerca, exposicions, conferències, seminaris, itineraris)

	cat	cast	eng
1 Les muralles de Barcino	■	■	
2 The ceramics trade in Barcelona in the 16th-17th centuries			■